

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาหลักการและเหตุผล

ประเทศไทยกำลังประสบกับปัญหาการก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2564 โครงสร้างอายุของประชากรกลับเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากที่เคยประสบปัญหาเยาวชนมีจำนวนมากในอดีตได้กลายเป็นประชากรสูงวัยในปัจจุบัน ซึ่งมีสาเหตุมาจากการอัตราการเกิดต่ำและวิทยาการทางการแพทย์ได้มีความเจริญก้าวหน้า ส่งผลให้คนอายุยืนขึ้น ซึ่งองค์การอนามัยโลกและพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 มาตรา 3 ก็ได้อธิบายคำว่า “ผู้สูงอายุ” ความหมายของผู้สูงอายุไว้ว่า เป็นบุคคลซึ่งมีอายุ เกิน 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปและมีสัญชาติไทย ในปี 2557 ประชากรสูงวัยที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีจำนวนมากถึง 10 ล้านคนหรือคิดเป็นร้อยละ 15 ของประชากรทั้งหมด และจะใช้เวลาอีกเพียง 10 ปี ก็จะกลายเป็น “สังคมสูงวัยระดับสุดยอด” (Super aged society) ประมาณปี 2574 (สถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2559) ทำให้ประเทศไทยต้องเตรียมพร้อมกับการรับมือสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ ในอนาคตเมื่อสังคมไทยสูงวัยมากขึ้น ความต้องการการดูแลระยะยาวสำหรับผู้สูงวัยก็จะเพิ่มสูงขึ้นเป็นเงาตามตัวด้วยเช่นเดียวกัน ผนวกกับรูปแบบในการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุแบบโดดเดี่ยว ทำให้ผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง ขาดผู้ดูแล และมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ยากจน ปัจจัยเหล่านี้อาจทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกไร้คุณค่าและเป็นภาระของสังคม ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นและสำคัญ

การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ จึงเป็นแนวคิดหนึ่งที่สามารถสร้างคุณค่าให้แก่ผู้สูงอายุและลดภาวะการซึมเศร้าจากการอยู่อย่างโดดเดี่ยว ทำให้ผู้สูงอายุมีโอกาสทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับบุคคลอื่นในช่วงวัยเดียวกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างความแข็งแกร่งทางด้านจิตใจ (ปิยากร หวังมหาพร, 2555) ซึ่งผู้สูงอายุเองก็จะได้แสดงศักยภาพโดยการถ่ายทอดภูมิปัญญา ความรู้ที่สืบทอดมารุ่นต่อรุ่น ประสบการณ์ที่สั่งสมแก่บุคคลอื่นเพื่อสืบสานภูมิปัญญาให้คงคุณค่าคู่กับชุมชนต่อไปในอนาคต

ตำบลนาขุมนั้นเป็นพื้นที่มีอาณาเขตติดต่อกับหลายจังหวัดทั้งในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมถึงสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงทำให้ตำบลนาขุมมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีและความหลากหลายของชาติพันธุ์มีประวัติมายาวนานโดยบรรพบุรุษของตำบลนาขุมเป็นชาวลาวจากฝั่งบ้านพี่เมืองน้องของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งอพยพมาจากเมืองใกล้เคียงของเมืองไชยบุรี บ่อแต่น บางส่วนย้ายมาจากจังหวัดเลยทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม พบว่า สัดส่วนประชากรผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาขุมมากถึง 29.92 และประชาชนตำบลนาขุมมีความคิดเห็นว่าประเด็นของผู้สูงอายุต้องการได้รับความช่วยเหลือดูแลมากที่สุดในด้านการดูแลเรื่องคุณภาพชีวิต ถึงร้อยละ 76.92 อีกทั้ง

ผู้สูงอายุตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี ส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพ ขาดรายได้ถึงร้อยละ 12.84 รวมไปถึงในระยะหลังนั้น ผู้สูงอายุตำบล นาขุมมีสภาวะความดันโลหิตสูงและมีอาการซึมเศร้าถึงร้อยละ 22.84 ส่งผลถึงเศรษฐกิจของผู้สูงอายุที่ไม่มีรายได้และอยู่อย่างยากลำบาก (องค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม, 2559) จากการประชุมสำรวจสภาพปัญหาความต้องการของพื้นที่เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2560 พบว่า ประชาชนในพื้นที่มีความต้องการในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุปราศจากจากโรควิตกกังวลซึมเศร้า และเป็นผู้สูงอายุติดบ้าน ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์โดยการพบปะผู้คนในวัยเดียวกัน เพื่อสร้างคุณค่าในตัวผู้สูงอายุและสร้างรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุอีกช่องทางหนึ่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาประเด็นของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการวางแผนโดยชุมชน เพื่อชุมชน และตรงตามความต้องการของชุมชนสูงสุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี
2. เพื่อศึกษาการสร้างรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี

ขอบเขตของการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านเนื้อหา** ผู้วิจัยทำการศึกษาข้อจำกัดและสภาพบริบทของพื้นที่ อีกทั้งยังศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นของแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโรงเรียนผู้สูงอายุ แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม บริบทชุมชนตำบลนาขุม

2. **ขอบเขตด้านประชากรและพื้นที่** ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี จำนวน 155 คน

3. **ขอบเขตด้านระยะเวลา** ตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2560 – มกราคม 2561

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี
2. ได้แผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี

นียมเชิงปฏิบัติการ

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ร่วมกันแสดงความคิดเห็นในเรื่องของการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ เริ่มตั้งแต่การสร้างแนวคิดไปจนถึงสิ้นสุดการทำกิจกรรมการพัฒนา ร่วมกัน มุ่งเน้นถึงการให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรม หรือโครงการพัฒนาที่จักต้องมาจากการเริ่มต้นกำหนด และวิเคราะห์ปัญหาโดยผู้ให้ข้อมูล

การวางแผน หมายถึง เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ร่วมการคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มผู้สูงอายุ การจัดตั้งคณะกรรมการในการบริหารโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลนาขุม กติกาในการเรียน กิจกรรมในการจัดการเรียนการสอน และแนวทางในการจัดตั้งกองทุนโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลนาขุม

โรงเรียนผู้สูงอายุ หมายถึง การจัดการศึกษารูปแบบหนึ่งที่ต้องการให้ผู้สูงอายุ (ประชาชนที่อาศัยอยู่ในตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป) มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ตระหนักถึงคุณค่า ให้ความสำคัญกับตนเอง และพลังของผู้สูงอายุ โดยการสร้างพื้นที่ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น และภาคีเครือข่าย

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ
3. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโรงเรียนผู้สูงอายุ
4. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. บริบทชุมชนตำบลนาชุม
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นต้นมาและรัฐได้ใช้การมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการของรัฐ โดยที่คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมมีจำนวนมากแต่ก็ไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งในแง่การเมืองการปกครองที่เห็นว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของชาวชนบท เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังคงอาจเป็นการปูพื้นฐานมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึง จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องราวไป เช่น การสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้ จะต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้านการมีส่วนร่วมยังอธิบายได้ในหลายมิติ (ถวิลวดี บุรีกุล, 2551) ทั้งในแง่ของมิติความลึกทั้งในเชิงกว้างไว้หลายประเด็น ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในความหมายที่แคบ คือ การพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจโดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่งของโครงการสาธารณะต่างๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชาติแต่ไม่ได้หวังจะให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโครงการ หรือวิจารณ์เนื้อหาของโครงการ

2) การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้าง หมายถึง การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

3) ในเรื่องของการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้นๆ ด้วย

4) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นอาจเข้าในอย่างกว้างๆ ได้ว่า คือ การที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการตัดสินใจต่างๆ ในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อเขา

5) การมีส่วนร่วมในชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจะมีทั้ง สิทธิ และหน้าที่ ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาของเขา มีความรับผิดชอบมากขึ้นที่จะสำรวจตรวจสอบความจำเป็นในเรื่องต่างๆ การระดมทรัพยากรท้องถิ่น และเสนอแนวทางแก้ไขใหม่ๆ เช่นเดียวกับการก่อตั้งและดำรงรักษาองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น

6) การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเป็นกระบวนการดำเนินการอย่างแท้จริง ซึ่งหมายความว่า บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมนั้นได้เป็นผู้มีความริเริ่มและได้มุ่งใช้ความพยายามตลอดจน ความเป็นตัวของตัวเองที่จะดำเนินการตามความริเริ่มนั้น

7) การมีส่วนร่วม คือ การที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายามที่จะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่างๆ ในสภาพสังคมนั้นๆ ทั้งนี้โดยกลุ่มที่ดำเนินการ และความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่างๆ

อย่างไรก็ดีในปัจจุบันนี้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่ทำให้เข้าใจง่ายขึ้นคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ การให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุกๆ คน (วันชัย วัฒนศัพท์, 2543, หน้า 19) การมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นการเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

เงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 3 ประการ คือ

1) ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง ประชาชนมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ การถูกบังคับให้ร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

2) ต้องมีความเสมอภาค ประชาชนที่เข้าร่วมในกิจกรรมใดจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคนอื่นๆ

3) ต้องมีความสามารถ ประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่า ในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาคแต่กิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้มีเช่นนั้น ต้อง

เสริมสร้างความสามารถของประชาชนให้มีความสามารถเข้าร่วมได้ส่วนองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมมี 3 ด้าน คือ

- 1) ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมิตุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่
- 2) ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อให้ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่
- 3) ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

ทั้งนี้ มักพิจารณาผู้เข้าร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งเป็นกลุ่มผู้อาจได้รับผลกระทบทั้งทางบวก และลบ เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ตลอดจน ผู้สนใจอีกด้วย โดยแท้จริงนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะไม่สามารถกระทำได้ในทุกๆ ประเด็น ดังนั้น จึงมีแนวทางต่างๆ ไปบางประการเกี่ยวกับประเด็นที่ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ประเด็นต่างๆ ที่ต้องการกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ (วันชัย วัฒนศัพท์, 2543, หน้า 43-45)

- 1) การตัดสินใจและผลกระทบที่สำคัญ
- 2) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อบางคนมากกว่าคนอื่น
- 3) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของบางคนหรือกลุ่มคนที่มีอยู่เดิม
- 4) การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว
- 5) ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคมขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในการพิจารณา แต่มีเงื่อนไขพื้นฐานในการมีส่วนร่วมว่าประชาชนต้องมีอิสรภาพ ความเสมอภาคและความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย และต้องมีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) จึงเป็นการกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้ง การจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและการตัดสินใจของรัฐ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือ เป็นการสื่อสารสองทาง ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็น

ทางการ ซึ่งประกอบไปด้วยการแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคมทั้งนี้ เพราะการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา เป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน "กรณีที่ย่ำแย่ที่สุด" ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวลของประชาชนและค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้ง เป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม รีตเตอร์ (Reeder, 1963 อ้างถึงใน ปรีดา เจษฎาวรางกุล, 2550, หน้า 26) ได้สรุปปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการรักษาการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 11 ประการ ดังนี้

1. การปฏิบัติตนให้สอดคล้องตามความเชื่อถือพื้นฐาน กล่าวคือ บุคคลและกลุ่มบุคคลเหมือนจะเลือกแบบวิธีการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง
2. มาตรฐานคุณค่า บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคัมค่าของตนเอง
3. เป้าหมาย บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะส่งเสริมป้องกันและรักษาเป้าหมายตน
4. ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางครั้งมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา
5. ความคาดหวัง บุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติตามแบบที่ตนคาดหวังว่าจะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วยเช่นกัน
6. การมองแต่ตนเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งคิดว่าตนเองสมควรกระทำเช่นนั้น
7. การบีบบังคับ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนถูกบังคับให้ทำ
8. นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเรานิสัยชอบกระทำอยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ
9. โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคมโดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงการของสังคมเอื้ออำนวยเข้ามามีส่วนร่วมกันในการกระทำเช่นนั้นเท่าที่พวกเขาได้รับรู้
10. ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมกันในกิจกรรมบางอย่างที่ตนเห็นว่าสามารถทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์เช่นนั้น
11. การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขารู้สึกว่าเขาได้รับการสนับสนุนที่ดีพอให้กระทำการเช่นนั้น

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization อ้างถึงใน ยุพิน ระพีพันธุ์, 2544, หน้า 21 - 22) เสนอปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจจากสภาพความเป็นจริงชาวบ้านที่จะเข้าร่วมกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่น ๆ นั้น มีเหตุผลอยู่ 2 ประการ คือ

1.1 การมองเห็นว่าตนจะได้ประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นเรื่องการกระตุ้นให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

1.2 การได้รับคำบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนบ้านให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องของการก่อให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

2. ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม แม้ว่าชาวชนบทเป็นจำนวนมากจะเห็นประโยชน์ของการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาแต่ก็ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมได้เนื่องจากไม่เห็นช่องทางของการมีส่วนร่วม หรือเข้าร่วมแล้วก็ไม่ได้รับดังที่คาดคิดเอาไว้ เนื่องจากการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีได้จัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ ลักษณะการทำงานกฎระเบียบ แบบแผน เป็นต้น ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะ

2.1 เปิดโอกาสให้ทุกคนและทุกกลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วมอาจอยู่ในรูปของการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยมีตัวแทนก็ได้

2.2 ควรมีกำหนดเวลาที่แน่ชัด เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้

2.3 กำหนดลักษณะกิจกรรมที่แน่นอน

3. ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมหนึ่ง ๆ แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วยและมีโอกาสเข้าร่วม แต่ไม่อาจกำหนดเป้าหมาย วิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรม เพราะสิ่งเหล่านี้เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กระทำ

ลิส (Lisk, 1985 อ้างถึงใน ปรีดา เจษฎารางกุล, 2550, หน้า 24) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของการเชื่อใจและการยอมรับตนเองเพื่อที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างยั่งยืนซึ่งสามารถสังเกตได้จากระดับความพึงพอใจ ระดับความไว้วางใจและต้องครอบคลุมทัศนคติความคาดหวังและกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน

วิลเลียม (Erwin, 1976 อ้างถึงใน ปรีดา เจษฎารางกุล, 2550, หน้า 24) ได้ให้ความหมายไว้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิดร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเองเน้นการมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงกับประชาชนใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไขร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุน ติดตามการปฏิบัติงานขององค์การและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

สหประชาชาติ (United Nations, 1981, p. 11) ให้ความหมาย การมีส่วนร่วม (Participation) ไว้ว่า

1. การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา
2. การเข้ามามีส่วนร่วมให้เกิดการพัฒนา
3. การเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องพัฒนา

2. รูปแบบของการมีส่วนร่วม

จินตวีร์ เกษมสุข (2544) กล่าวว่า การที่ประชาชนภายในพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มในรูปของประชาคมหรือชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่สนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหาซึ่งการแก้ปัญหานั้นจำเป็นต้องมีความร่วมมือทำพร้อมๆ กันในทุกระดับต้องระดมทุกองค์ประกอบในสังคมโดยเฉพาะชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเป็นชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น 4 รูปแบบ คือ

1. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

3. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่

3.1 การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม

3.2 การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) สำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จำเป็นจะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบายและให้ความเห็น ต่อโครงการ ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย

3.3 การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบัง ทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน

4. การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่

ลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมว่าเป็นเรื่องของกระบวนการ ซึ่งได้สรุปถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ 4 ขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

1. มีส่วนร่วมในการคิด ศึกษา และค้นคว้า หาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. มีส่วนร่วมในการวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อลดและแก้ไขปัญหา
3. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและปฏิบัติงานให้บรรลุตามเป้าหมาย
4. มีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม และประเมินผลการทำงาน

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องใช้วิธีการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ ที่เหมาะสมในการนำพาข่าวสารจากหน่วยงานภาครัฐบาลหรือเอกชน ไปสู่ประชาชนผู้เป็นเป้าหมาย สิ่งสำคัญในการกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลที่ต้องการสื่อสารนั้น ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะถือว่าเป็นส่วนช่วยให้กระบวนการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์หรือแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสมาชิกในสังคมเป็นไปได้โดยสะดวกขึ้น กล่าวคือ ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาชุมชน ให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาของสังคมและประเทศชาติได้

สถาบันพระปกเกล้า (2560) ได้อธิบายระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การแบ่งระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแบ่งได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และความละเอียดของการแบ่งเป็นสิ่งสำคัญ โดยมีข้อพึงสังเกตคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมจะมาก และยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงตามลำดับจากต่ำสุดไปหาสูงสุด ได้แก่

1. ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับต่ำสุด และเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้วางแผนโครงการกับประชาชน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อมูลแก่ประชาชน โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การแจกข่าวสาร และการแสดงนิทรรศการ เป็นต้น แต่ไม่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นหรือเข้ามาเกี่ยวข้องใด ๆ

2. ระดับการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน เป็นระดับขั้นที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือผู้วางแผนโครงการจะเชิญชวนให้ประชาชนแสดงความคิดเห็น เพื่อเป็นข้อมูลในการประเมินข้อดีข้อเสียของโครงการอย่างชัดเจนมากขึ้น เช่น การจัดทำแบบสอบถามก่อนริเริ่มโครงการต่าง ๆ หรือการบรรยายและเปิดโอกาสให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการนั้น ๆ เป็นต้น

3. ระดับการปรึกษาหารือ เป็นการเจรจาอย่างเป็นทางการระหว่างผู้วางแผนโครงการและประชาชน เพื่อประเมินความก้าวหน้าหรือระบุประเด็นข้อสงสัยต่าง ๆ เช่น การจัดประชุม การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการเปิดกว้างรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น

4. ระดับการวางแผนร่วมกัน เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่ผู้วางแผนโครงการกับประชาชนมีความรับผิดชอบร่วมกันในการวางแผนเตรียมโครงการ และผลที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินการโครงการ เหมาะที่จะใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมาก เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็น

ผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การใช้ข้อมูลโศกนาฏกรรมเพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง และการเจรจาเพื่อหาทางประนีประนอมกัน เป็นต้น

5. ระดับการร่วมปฏิบัติ เป็นระดับที่ผู้รับผิดชอบโครงการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการเป็นขั้นการนำโครงการไปปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

6. ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชนเพื่อแก้ปัญหา ข้อขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ แต่การลงประชามติจะสะท้อนถึงความต้องการของประชาชนได้ดีเพียงใด ขึ้นอยู่กับความชัดเจนของประเด็นที่จะลงประชามติและการกระจายข่าวสารเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของประเด็นดังกล่าวให้ประชาชนเข้าใจอย่างสมบูรณ์และทั่วถึงเพียงใด โดยในประเทศที่มีการพัฒนาทางการเมืองแล้ว ผลของการลงประชามติจะมีผลบังคับให้รัฐบาลต้องปฏิบัติตาม แต่สำหรับประเทศไทยนั้น รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันบัญญัติให้ ผลของการประชามติมีทั้งแบบที่มีข้อยุติโดยเสียงข้างมาก และแบบที่เป็นเพียงการให้คำปรึกษาแก่คณะรัฐมนตรีซึ่งไม่มีผลบังคับให้รัฐบาลต้องปฏิบัติตามแต่อย่างใด (มาตรา 165)

นอกจากนี้ โกวิท พวงงาม (2545, หน้า 8) ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน ในการพัฒนา ควรจะมี 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชาวบ้านยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหา ในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อมไร้ประโยชน์ เพราะชาวบ้านจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการ ดำเนินงานเหล่านั้น

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงาน เป็น ขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการ นำเอาปัจจัยข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมี ฐานะยากจน แต่ก็มีความสามารถของตนเองที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะทำให้ชาวบ้านสามารถคิดค้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนิน กิจกรรมอย่างใกล้ชิด

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและ ประเมินผลงาน ขาดการมีส่วนร่วมแล้วชาวบ้านย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำ ไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันใน โอกาสต่อไป จึงอาจจะประสบความสำเร็จลำบาก

นอกจากนี้สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, กระทรวง ศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย (2545, หน้า 116) ยังได้ กล่าวถึง การมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการพัฒนา 5 ขั้น ดังนี้

1. ขั้นมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชนตลอดจน กำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความ ต้องการ

2. ชั้นมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนด นโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

3. ชั้นมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วม ในการสร้างประโยชน์ โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วม บริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4. ชั้นการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับ ผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

5. ชั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าร่วม ประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

1. ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้ และประสบการณ์ เป็นผู้ถึงพร้อมทั้งคุณวุฒิ และวัยวุฒิ เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่า แม้ผู้สูงอายุจะเข้าสู่วันที่ร่างกายอ่อนแอเสื่อมถอยแล้ว แต่ก็ยังพร้อมและสามารถที่จะช่วยเหลือครอบครัวได้ เช่น ช่วยดูแลบุตรหลาน ขณะที่พ่อแม่ออกไปทำงาน ช่วยดูแลบ้านเรือน ผู้สูงอายุบางท่าน ยังช่วยหุงหาอาหารต่าง ๆ ช่วยทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามกำลัง นอกจากนั้นยังช่วยให้คำแนะนำปรึกษาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านอาชีพการงาน ด้านการดำเนินชีวิต ด้านครอบครัว ด้านสังคม และอื่น ๆ ผู้สูงอายุบางรายมีทักษะในวิชาชีพทางด้าน เช่น ช่างไม้ ช่างแกะสลัก ทำอาหารไทย ขนมไทย เย็บปักถักร้อย ดอกไม้ ดนตรี ฯลฯ ซึ่งก็มักจะถ่ายทอดให้แก่บุตรหลาน และผู้ที่สนใจเพื่อดำรงวิชาชีพนั้นให้คงอยู่คู่ชุมชนได้ ซึ่งผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุได้ (คีนสนีย์ มโนสุจริต, 2550) ดังนี้

1. ทฤษฎีความสูงอายุเชิงชีวภาพ (Biological Theory) นักชีววิทยาหลายท่านได้ศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีความสูงอายุเชิงชีวภาพ (biological theory) และได้ตั้งข้อสมมุติฐานและแนวความคิดเกี่ยวกับทฤษฎีความสูงอายุ ดังนี้

- กระบวนการความสูงอายุของคนเริ่มขึ้นตั้งแต่มีการปฏิสนธิ
- การเกิดความสูงอายุของแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันขึ้นกับสภาวะต่าง ๆ เช่น พันธุกรรม สังคม จิตวิทยาและเศรษฐกิจ
- ความสูงอายุเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิตที่เป็นระยะที่กลไกของการซ่อมแซมไม่สมดุล
- ไม่มีใครหลีกเลี่ยงความตายได้เมื่ออายุมากขึ้นกระบวนการของความสูงอายุทางชีวภาพจะแตกต่างกันไปตามหน้าที่การทำงานของอวัยวะ เช่น อัตราการกรองของไต เมื่อมีอายุมากขึ้นจะแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคลเพราะอัตราการทำงานของเซลล์ในแต่ละคนจะแตกต่างกัน การทำงานของระบบใดระบบหนึ่ง

ในร่างกายอาจลดลงมากเมื่ออายุเพิ่มขึ้น ในขณะที่เดียวกันระบบอื่น ๆ ของร่างกายอาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงให้เห็นก็ได้ ทฤษฎีความสูงอายุเชิงชีวภาพ (biological theory) แบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

1. ทฤษฎีความสูงอายุที่เกี่ยวข้องกับพันธุกรรม (genetic theory)
2. ทฤษฎีความสูงอายุที่ไม่เกี่ยวข้องกับพันธุกรรม (monogenetic cellular theory)
3. ทฤษฎีความสูงอายุที่เกี่ยวข้องกับสรีรวิทยา (physiological theory)
4. ทฤษฎีเกี่ยวข้องกับระบบประสาทและต่อมไร้ท่อ (neuroendocrine theory)

2. ทฤษฎีความสูงอายุเชิงจิตสังคม (psychosocial theory) การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจและสังคมของผู้สูงอายุมักจะเป็นพร้อม ๆ กันและมีผลกระทบซึ่งกันและกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพ สถานภาพ วัฒนธรรม เจตคติโครงสร้างของครอบครัวและการมีกิจกรรมในสังคม ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

1) ทฤษฎีการถดถอยจากสังคม (disengagement theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการให้ผู้สูงอายุยอมรับว่า เมื่อถึงวัยสูงอายุแล้วบุตรหลานและชุมชนมักให้ความสำคัญและความสนใจน้อยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ควรจะลดความรับผิดชอบและความหวังใบบุตรหลานลงบ้าง ซึ่งกระบวนการของความสูงอายุจะมีลักษณะเฉพาะ คือ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะค่อย ๆ ถดถอยไปที่ละน้อยจากคนในสังคม ผู้สูงอายุจะมีความพอใจเป็นอย่างมากถ้าได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนเดิม แต่ก็พบว่าเหตุที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุอยู่ร่วมกับบุคคลในสังคมมากกว่าที่จะถดถอยออกจากสังคมคือการมีสิ่งแวดล้อมที่ดีได้รับการยอมรับและความเคารพจากผู้อื่น ในทางตรงกันข้ามผู้สูงอายุที่ถดถอยออกจากสังคม เนื่องจากต้องลดบทบาทตนเองในสังคม เช่น สัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมงานลดลง เกษียณอายุ สูญเสียคู่ชีวิตหมดสภาพของการเป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นต้น กระบวนการของความสูงอายุจะมีลักษณะเฉพาะคือ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะค่อย ๆ หนีหรือถดถอยออกไปที่ละน้อย ๆ จากคนอื่น ๆ ในสังคมซึ่งแต่ละคนก็จะมีมีความสุขความพอใจและได้รับประโยชน์ร่วมกันเพราะได้รับอิสระจากกฎต่าง ๆ ของสังคม ทฤษฎีนี้ไม่ได้บ่งชี้ว่าผู้สูงอายุหรือสังคมเป็นผู้ถดถอยหนี ผู้สูงอายุจะมีความพอใจเป็นอย่างมาก ถ้าได้มาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนเดิม

2) ทฤษฎีการมีกิจกรรมร่วมกัน (the activity theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงลักษณะของสังคมจะต้องมีแบบแผนให้ผู้สูงอายุสามารถทำกิจกรรมได้เท่ากับคนในวัยกลางคน โดยสนับสนุนให้มีกิจกรรมต่าง ๆ มีความสนใจเกี่ยวข้องกับสมาชิกในวัยเดียวกัน เน้นความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางสังคมและความพึงพอใจในชีวิต กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมสูงจะมีการปรับตัวได้ดีกว่าทั้งร่างกาย จิตใจและสังคม บุคคลที่สามารถดำรงกิจกรรมทางสังคมได้จะเป็นผู้ที่มีความพอใจในชีวิตสูง มีภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองดี นอกจากนี้มีการทำกิจกรรมและการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาจะทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมและสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ในสังคมได้อย่างมีความสุข ดังนั้นควรกระตุ้นให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมต่อเนื่องไปและกิจกรรมนั้นควรเหมาะสมกับวัยผู้สูงอายุ โดนแนะนำถึงการรักษาระดับของกิจกรรมที่ใช้สติปัญญาแทนการใช้กำลังในการทำงาน เมื่อเกษียณควรมีการส่งเสริมให้มีเพื่อนใหม่บ้าง การมีกิจกรรมจะทำให้สภาวะร่างกาย จิตใจ และสังคมดีมากขึ้น ดังนั้นจึงควรตระหนักให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมต่อไปเมื่อมีอายุมากขึ้น ในสังคมปัจจุบันจะปฏิเสธคนไม่มีกิจกรรม ฉะนั้นควรกระตุ้นให้ผู้สูงอายุได้มีกิจกรรมต่อไปเพื่อความมั่นคงและอยู่ในสังคมได้อย่างมีคุณค่า และ

ผาสุกต่อไป นอกจากนี้ เชื่อว่าสุขภาพก็มีผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ผู้สูงอายุที่มีสภาพร่างกายแข็งแรงดี หรือได้ทำประโยชน์ให้กับสังคมจะทำให้ผู้สูงอายุมีการพัฒนาตนเองต่อบทบาทใหม่อยู่เสมอ

3. ทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้นของมาสโลว์ (Maslow's hierarchy of Need) มาสโลว์ (Maslow) เป็นผู้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับแรงจูงใจในเรื่อง ความต้องการตามลำดับขั้น (pyramid of requirements หรือ hierarchy of needs) ขึ้นในปี 1943 โดยมีสมมติฐานเบื้องต้น ดังนี้

1. มนุษย์มีความต้องการเป็นลำดับขั้นเมื่อความต้องการในระดับใดได้รับการตอบสนองแล้วก็จะให้ความสำคัญกับความต้องการในลำดับขั้นที่น้อยลง แต่จะพยายามเพื่อให้ได้ความต้องการในระดับที่สูงขึ้นไป

2. ความต้องการของมนุษย์เป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนและความต้องการเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กัน พฤติกรรมของมนุษย์ในเวลาใดเวลาหนึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อเวลามนุษย์ประสบกับภาวะฉุกเฉิน เช่น เกิดความหิวกระหายอย่างมาก ความหิวกระหายจะกลายเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการมากที่สุด และความต้องการนี้จะลดลงเมื่อได้รับการตอบสนองแล้ว

3. ความต้องการระดับต่ำต้องได้รับการตอบสนองก่อนจึงจะทำให้แสดงพฤติกรรมที่จะผลักดันให้เกิดความต้องการในระดับที่สูงขึ้น

4. มีหลายวิธีการที่จะทำให้มนุษย์เกิดความพึงพอใจต่อความต้องการในระดับสูงมากกว่าความต้องการในระดับต่ำ

มาสโลว์ ได้แบ่งความต้องการของมนุษย์ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงระดับสูงสุด เป็น 5 ชั้น ดังนี้

1) ความต้องการทางกาย (physiological or biological needs) เป็นความต้องการทางด้านร่างกาย เพื่อการมีชีวิตอยู่ เช่น อาหาร อากาศ เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัยและความต้องการทางเพศ เป็นต้น กล่าวได้ว่าเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานเพื่อตอบสนองความอยู่รอด

2) ความต้องการความปลอดภัยและความมั่นคง (safety and security needs) เป็นความต้องการของมนุษย์ที่ต้องการจะมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยในชีวิต มีสุขภาพดี พ้นจากอันตราย โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และมั่นคงในชีวิต ทางสังคม แรงงาน

3) ความต้องการความรักและการยอมรับในสังคม (love and belonging needs) เมื่อมนุษย์มีความพอใจต่อการตอบสนองในสองสิ่งแรกแล้ว ขั้นต่อไปมนุษย์จะต้องการความรักความต้องการการยอมรับในผลงาน ความเอื้ออาทร ความเป็นมิตรที่ดี ความมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและความรู้สึกเป็นเจ้าของ รวมไปถึงการยอมรับในสังคม ความต้องการในระดับนี้เป็นความต้องการที่จะมีเพื่อนมีความต้องการที่จะเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่ม ต้องการมีส่วนร่วม กิจกรรมในกลุ่มและต้องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น

4) ความต้องการมีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องจากผู้อื่น (self - esteem needs) เป็นความต้องการการยอมรับจากสังคม อยากมีเกียรติ ชื่อเสียง มีตำแหน่งอันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปจึงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมอื่น ๆ ตามมา เช่น อาสาสมัครทำกิจกรรมเพื่อสังคม บริจาคเงินเพื่อการกุศล

5) ความต้องการประจักษ์ตน (self - actualization) ความต้องการในขั้นนี้เป็นขั้นที่สูงที่สุด เมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองทั้ง 4 ระดับแล้ว มนุษย์ต้องการใช้ศักยภาพทั้งหลายของคนพัฒนาตนเองให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นเรื่อยไป เพื่อสร้างความภูมิใจให้กับตนเอง

มาสโลว์ (Maslow, quoted in Robbins, 2003) ได้จำแนกความต้องการทั้ง 5 ชั้น ของมนุษย์เป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ ระดับต่ำ (lower - order) ได้แก่ ความต้องการทางกายภาพและความต้องการความมั่นคง สำหรับความต้องการในระดับสูง (higher - order needs) ได้แก่ ความต้องการทางสังคม ความต้องการได้รับการยกย่องและความต้องการความสำเร็จในชีวิตซึ่งความแตกต่างของความต้องการทั้ง 2 ระดับคือ ความต้องการในระดับสูงเป็นความพึงพอใจที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล ขณะที่ความต้องการในระดับต่ำ เป็นความพึงพอใจที่เกิดจากภายนอก

4. ทฤษฎีความต่อเนื่อง (continuity theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าความสุขของผู้สูงอายุในการได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนที่ได้กระทำมาตั้งแต่วัยผู้ใหญ่และวัยกลางคนกล่าวถึงบุคคลที่เคยมีบทบาทและทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมมาก่อน เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุก็จะมีกิจกรรมเช่นเดิมต่อไปอีกและบุคคลใดที่เคยมีความเป็นอยู่อย่างสงบ สันโดษ ไม่มีบทบาทอะไรในสังคมมากก็อาจแยกตัวเองออกจากสังคมเมื่ออายุมากขึ้น โดยเฉพาะบุคคลที่มีสุขภาพร่างกายและจิตใจไม่แข็งแรง อาจไม่เข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ เลยก็เป็นได้ ทฤษฎีนี้เป็นการสะท้อนบุคลิกภาพของแต่ละคนโดยสะท้อนให้เห็นว่าแต่ละคนมีลักษณะนิสัย การตัดสินใจ อารมณ์และความพอใจเป็นอย่างไรในช่วงชีวิตที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า การที่ผู้สูงอายุมีความสุขและมีกิจกรรมร่วมกันขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพและแบบแผนของชีวิตของแต่ละคน เช่น ผู้สูงอายุที่ชอบทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมก็จะมีกิจกรรมเหมือนเดิมเมื่อมีอายุมากขึ้น ส่วนผู้สูงอายุที่ชอบสันโดษไม่เคยมีบทบาทในสังคมมาก่อนก็ย่อมจะแยกตัวเองออกจากสังคมเมื่ออายุมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางชีวภาพและจิตสังคมเป็นกระบวนการของความสูงอายุซึ่งเกี่ยวข้องและเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ฉะนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ควรจะทราบถึงการเปลี่ยนแปลงและสามารถประเมินปัญหาทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม เพื่อนำมาวางแผนในการดูแลและให้บริการแก่ผู้สูงอายุ เช่น การให้บริการผู้สูงอายุเกี่ยวกับสถานที่พักผ่อน จัดคลินิกพักผ่อน จัดคลินิกผู้สูงอายุ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าทฤษฎีความสูงอายุอาจสรุปได้เป็นทฤษฎีการถูกกำหนด (programmed change theory) คือ การเปลี่ยนแปลงตลอดช่วงชีวิตได้ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าโดยยีนส์และทฤษฎีการถูกทำลาย (random damage, programmed theory) คือ ส่วนของร่างกายค่อย ๆ ถูกทำลายจากสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามไม่มีทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใดที่สามารถอธิบายความสูงอายุได้ครอบคลุมทั้งหมด ความสูงอายุเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน ความรู้จากศาสตร์เพียงสาขาใดสาขาหนึ่งไม่สามารถอธิบายกระบวนการสูงอายุได้อย่างสมบูรณ์ รวมทั้งกระบวนการสูงอายุมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัจจัยภายในและภายนอกร่างกายด้วย

5. ทฤษฎีบทบาททางสังคม (Role Theory) อธิบายว่า อายุเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการที่จะกำหนดบทบาทของแต่ละบุคคล บุคคลจะปรับตัวต่อการเป็นผู้สูงอายุได้ดีเพียงใด ย่อมน่าจะขึ้นอยู่กับ การยอมรับบทบาทของตนเอง ในแต่ละช่วงอายุ ซึ่งบทบาทดังกล่าว จะส่งผลไปถึงการยอมรับบทบาททาง

สังคม ที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตด้วย นอกจากนี้ การสร้างบทบาททางสังคมของตนขึ้นมาใหม่ เพื่อทดแทนบทบาทหน้าที่ที่สูญเสียไป ขึ้นกับบทบาททางสังคม และการมองเห็นคุณค่าของตนเองเป็นสำคัญ สถาบันครอบครัวควรส่งเสริมผู้สูงอายุ ในบทบาทอื่น ๆ เช่น การเป็นบิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย เพื่อเป็นร่วมพิธีกรรมให้ลูกหลาน และลูกหลานควรจะเห็นความสำคัญของผู้สูงอายุ ส่วนด้านสังคม จะสามารถช่วยเหลือผู้สูงอายุได้มาก โดยการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุขึ้นในทุกหมู่บ้าน เพื่อให้ผู้สูงอายุวัยเดียวกันได้พบปะสังสรรค์กัน ปรึกษาหารือในการที่จะช่วยเหลือสังคมได้ด้วย สิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้สูงอายุอยู่อย่างมีความสุข อยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี และเหมาะสม กล่าวคือ เป็นทั้งผู้ใหญ่ และผู้รับประโยชน์จากสังคมเสมอเหมือนสมาชิกอื่น ๆ ในสังคม ผู้สูงอายุแต่ละคน จะมีความสามารถแตกต่างกันไป จึงสามารถเลือกทำงานอาสาสมัคร ได้ตามความถนัด และความสนใจของแต่ละคน ซึ่งจะช่วยให้บทบาททางสังคมของผู้สูงอายุมีต่อเนื่อง

6. ทฤษฎีกิจกรรมทางสังคม (Activity Theory) (งานส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุไทย, 2559) อธิบายว่า ถ้าบุคคลใดมีกิจกรรมมากอย่าง จะสามารถปรับตัวได้มากขึ้นเท่านั้น และมีความพึงพอใจในชีวิตสูง ที่ทำให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิตต่อไป แนวคิดนี้จะเห็นว่ากิจกรรมเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับผู้สูงอายุมากกว่าการลดบทบาท (Role Loss) ทางสังคมลง และจะพบว่าผู้สูงอายุมีทักษะเกี่ยวกับตนเอง ในทางบวก และมองโลกในแง่ดี จะมีความกระตือรือร้นในการร่วมกิจกรรม และบทบาทใหม่ ๆ ให้กับผู้สูงอายุพอสมควร กิจกรรมเหล่านี้ จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้พัฒนาในส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้สมวัย กิจกรรมที่น่าจะจัดให้กับผู้สูงอายุ ได้แก่ งานอดิเรกต่าง ๆ งานอาสาสมัคร เป็นที่ปรึกษาให้กับหน่วยงานต่าง ๆ และเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ หรือเกษียณอายุงานแล้ว เวลาว่างหาได้ง่าย และมีมาก กิจกรรมยามว่างไม่ว่าเพื่อนันทนาการ หรือการเรียนรู้สิ่งใหม่ หรือให้บริการผู้อื่น จึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งนำความพึงพอใจมาให้ ทำให้มีชีวิตชีวา และมีความหมาย การที่เกษียณอายุการทำงานอย่างไม่มีจุดหมาย จะนำไปสู่ความเซ็ง เบื่อหน่าย และแยกตัวออกจากสังคม ความจริงนั้นกาย และจิตใจเจริญงอกงาม ขึ้นตามแรงกระตุ้นของกิจกรรมต่างๆ จึงเป็นการดี ที่เราควรจะมีกิจกรรมมากระตุ้นชีวิตของเราให้เจริญงอกงาม

ส่วนใหญ่การทำกิจกรรมต่าง ๆ ในยามว่างมักมีปัญหาว่าจะเลือกกิจกรรมอะไรดีจะเป็นการสะดวก ถ้าจะพิจารณากิจกรรมในยามว่างออกเป็นหลักใหญ่ ๆ 3 ประการคือ นันทนาการ การเรียนรู้ และการบริการผู้อื่น กิจกรรมนันทนาการ ผู้สูงอายุสามารถทำได้ทุกช่วงอายุ ทำให้ร่างกายสดชื่น ทำหาย กระตุ้นเตือนเปลี่ยนแนวคิด และได้สัมผัสกับคนอื่น รวมทั้งทำให้จิตใจของเราตื่นตัวอยู่เสมอ และมีชีวิตชีวา ผู้สูงอายุควรทำในสิ่งที่ตนเองชอบ และตนเองมีทักษะ หรือความถนัดเป็นพิเศษ ทักษะในงานวิชาชีพ อาจนำมาใช้ในกิจกรรมนันทนาการได้ ควรเลือกหลาย ๆ กิจกรรม และต้องมีเวลาพอด้วย

1. งานอดิเรก เช่น วาดรูป ทำอาหาร การจัดสวน งานช่างไม้ ทอผ้า ทำหุ่น
2. เกม เช่น บอร์ดเกม หมากรุก ปริศนาอักษรไขว้
3. กีฬา เช่น เดิน ว่ายน้ำ ขี่จักรยาน กอล์ฟ เทนนิส
4. ดนตรี เช่น เล่นดนตรี แต่งเพลง การขับร้องเพลง
5. ชมรม เช่น การเข้าชมรมต่าง ๆ เช่น ชมรมกีฬา ศาสนา การเมือง ชมรมผู้สูงอายุ

6. การท่องเที่ยว เช่น การเขียนหนังสือคู่มือท่องเที่ยว โกด์บรรยายในการท่องเที่ยว

7. กิจกรรมด้านนันทนาการในส่วนของบทบาทผู้สูงอายุ นั้น มีได้หลายรูปแบบทั้งเป็นผู้กระทำเอง ทั้งเป็นงานอดิเรก และงานอาชีพ เป็นผู้ให้การปรึกษาแนะนำ หรือเป็นผู้สอน หรือเป็นผู้บรรยายพิเศษได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ชุมชน ครอบครัวและสังคม

8. กิจกรรมการเรียนรู้ เมื่อผู้อยู่ในวัยสูงอายุ การเรียนรู้ยังมีอย่างต่อเนื่อง เพื่อสนองความอยากรู้ อยากรูเห็นความพึงพอใจ หรือเพื่อการดำเนินกิจกรรมบางอย่าง ให้ได้รับความสำเร็จ ในแง่สุขภาพจิต การเรียนรู้จะเป็นการกระตุ้นจิตใจ และเป็นการแลกเปลี่ยนความสนใจกับผู้อื่น เช่น การเรียนในระบบการศึกษาผู้ใหญ่ หรือการศึกษานอกระบบ การเรียนในมหาวิทยาลัยเปิด และการอบรมระยะสั้น ๆ ฯลฯ

9. กิจกรรมบริการผู้อื่น เนื้อแท้ของชีวิตอย่างหนึ่งคือ การเสียสละ และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่สังคม นอกเหนือไปจากทำให้แก่ตนเอง ครอบครัว โดยผ่านงานอาสาสมัคร ผู้สูงอายุอาจลงงานอาสาสมัครหลาย ๆ อย่างแล้วพิจารณาด้วยตนเอง ว่ากิจกรรมแบบไหนที่เหมาะสมกับตนเองที่สุด บริการอาสาสมัครมีหลายแนวทาง เช่น บริการทางสุขภาพอนามัย หลายโรงพยาบาลมีองค์กรตั้งขึ้น เพื่อช่วยเหลือกิจการของโรงพยาบาล หรือสถานบริการอนามัย เช่น หาทุนเยี่ยมผู้ป่วย และช่วยผู้ป่วยในการทำกิจวัตรบางประการ สังคมสงเคราะห์ หน่วยงานสังคมสงเคราะห์ ซึ่งออกช่วยเหลือสังคมหรือประชาชนที่ทุกข์ร้อนด้วยเหตุต่าง ๆ เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ องค์กรการกุศล หรือองค์กรทางศาสนา องค์กรเหล่านี้ ต้องการอาสาสมัครทำงานหลายด้าน เช่น งานหาทุน งานประสานงาน คนติดต่อ งานบริการที่ไม่ต้องอาศัยวิชาการชั้นสูง ชมรมและสมาคม ผู้สูงอายุอาจเข้าร่วมชมรมหรือสมาคมได้ในหลายฐานะ เช่น เป็นผู้จัดการหรือประธาน ผู้สอน ผู้บริการ หรือสมาชิก ในบรรดาสมาคม ชมรมหรือองค์กรต่าง ๆ ที่ดีที่สุดคือ สมาคมหรือองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กและวัยรุ่น เพราะจะทำให้ผู้สูงอายุได้สัมผัสกับคนหนุ่มสาว ทำให้ช่องว่างระหว่างวัยหายไป

10. กลุ่มการเมือง เหมาะสำหรับผู้สูงอายุที่สนใจในทางการเมือง

11. กลุ่มเฉพาะทาง เช่น กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มผู้บริโภครวม กลุ่มสิทธิมนุษยชน

12. บทบาทตามวิชาชีพ เช่น เคยเป็นตำรวจ อาจเป็นหน่วยรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน เคยเป็นครู อาจสอน หรือบรรยายพิเศษ และเคยเป็นช่าง อาจเปิดอบรมความรู้ด้านแก้ไขเครื่องยนต์

ซึ่งการทำกิจกรรมดังกล่าว ผู้สูงอายุจะได้ประโยชน์ที่ได้จากกิจกรรมบริการผู้อื่น ดังนี้

1. การได้เสียสละ เช่น ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นเป็นการแสดงว่าผู้อื่นยังต้องการท่าน

2. การช่วยเหลือผู้อื่นในการแก้ปัญหาของเขาจะทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับท่านน้อยลงโดย

อัตโนมัติ

3. ติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นซึ่งมีสภาพเลวร้ายกว่าท่านในบางเรื่อง เช่น สุขภาพอนามัยจะช่วยให้ท่านพึงพอใจในตนเอง

4. การเสียสละต่อสังคม จะทำให้ภาพพจน์ของตนเองน่าพึงพอใจ

5. การเสียสละหรือบริการผู้อื่น จะทำให้มีสุขภาพจิตดีขึ้น และพลอยทำให้สุขภาพกายดี

การเปลี่ยนแปลงและปัญหาของผู้สูงอายุ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสุขภาพ (2561) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงในผู้สูงอายุไว้ว่า ผู้สูงอายุมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านด้วยกัน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจและด้านสังคม

การเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย ระบบต่าง ๆ ทำงานได้ลดลง ส่งผลให้ร่างกายเสื่อมถอยลงดังนี้ ร่างกายภายนอก ผิวหนังเหี่ยวย่น มีกระ ผมหงอกเปลี่ยนเป็นสีเทาหรือสี ขาว หลังโก่ง เคลื่อนไหวร่างกายได้ช้าลง กำลังน้อยลง อวัยวะรับความรู้สึกจะเป็นอวัยวะอันดับแรก ๆ ที่เสื่อม เช่น ผื่นงูสวัดแดง ในหูแข็งตัว ทำให้ได้ยินเสียงไม่ชัดเจน หรือการเปล่งเสียงของผู้สูงอายุจะไม่มีพลัง เนื่องจากกระดูกอ่อนบริเวณกล่องเสียง แข็งตัวและขาดความยืดหยุ่น ขณะที่การบิด เคี้ยวลำบากขึ้นเพราะเหงือกกร่น รากฟันโผล่ฟันขอบเหงือก ทำให้ฟันผุและเสียวฟันได้ง่าย รวมไปถึงกระดูกที่นุ่มร่อนและกล้ามเนื้อที่ลีบเล็กลง

ตา สายตาจะเปลี่ยนเป็นสายตาวาย เลนซ์หรือ กระจกตาขุ่น อาจเกิดต่อกระจก กล้ามเนื้อลูกตาเสื่อม ทำให้เวียน ศรีษะงาย

หู ประสาทรับเสียงเสื่อม หูตึง ต้องพูดดังๆ จึงจะได้ยิน

จมูก ประสาทรับกลิ่น บกพร่อง

ลิ้น รู้รสน้อยลง

การเปลี่ยนแปลงด้านจิตใจ ที่พบบ่อยในวัยสูงอายุ เช่น การรับรู้ ซึ่งผู้สูงอายุมักยึดติดกับความคิด และเหตุผลของตนเอง จำเหตุการณ์ปัจจุบันไม่ค่อยได้ หลง ๆ ลืม ๆ และชอบย้ำคำถามบ่อย ๆ เรียนรู้สิ่งใหม่ได้ยากเพราะไม่มีความมั่นใจในการปรับตัว การแสดงออกทางอารมณ์ อาจจะมีอาการซึมเศร้า หงุดหงิด ขี้ระแวง วิดกกังวล โกรธง่าย เอาแต่ใจตนเอง มักจะคิดซ้ำซาก ลังเล หวาดระแวง หมกมุ่นเรื่องของตนเอง ทั้งเรื่องในอดีตและอนาคต กลัวลูกหลานทอดทิ้ง รวมถึงสนใจสิ่งแวดล้อมน้อยลง ผู้สูงอายุมักสนใจเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเองมากกว่าเรื่องของคนอื่น

การเปลี่ยนแปลงด้านสังคม ได้แก่ ภาระหน้าที่และบทบาททางสังคมลดน้อยลง ทำให้ผู้สูงอายุห่างจากสังคม อีกทั้งคนส่วนใหญ่มักมองว่าผู้สูงอายุมีสมรรถภาพและความสามารถลดน้อยลง จึงไม่ให้ความสำคัญหรือใส่ใจมากนัก นอกจากนี้ยังเปลี่ยนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้นำครอบครัว กลายเป็นเพียงผู้อาศัยหรือเป็นสมาชิกของครอบครัวเท่านั้น และเมื่อสมรรถภาพร่างกายลดลง ทำให้ความสามารถในการช่วยเหลือตัวเองหรือกิจวัตรประจำวันเป็นไปได้ยากลำบาก จะส่งผลกระทบต่อจิตใจ เกิดความไม่มั่นใจในตนเอง หดหู่กับสภาพตัวเอง อีกทั้งยัง ทำให้ผู้สูงอายุไม่กล้ามีสังคมหรือมีกิจกรรมร่วมกับผู้อื่น

กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและเครือข่ายผู้สูงอายุ (2561) ได้รวบรวมปัญหาที่พบในผู้สูงอายุที่สำคัญ ได้แก่

1. ปัญหาทางด้านสุขภาพกาย ผู้สูงอายุมักจะมีปัญหาด้านสุขภาพเสื่อมโทรม มีโรคภัยต่างๆ เบียดเบียน ทั้งโรคทางกาย และทางสมอง ผู้มีอายุเกิน 65 ปี มักมีการเปลี่ยนแปลงทางสมองคือ โรคสมองเสื่อม โรคหลงลืม โรคซึมเศร้า

2. ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุที่มีฐานะไม่ดี ไม่มีลูกหลานดูแลอุปการะเลี้ยงดู อาจจะไม่มียาได้ หรือรายได้ไม่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีพ อาจจะไม่มียาที่อยู่อาศัย ทำให้ได้รับความลำบาก

3. ปัญหาทางด้านความรู้ ผู้สูงอายุไม่มีโอกาสได้รับความรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง ให้เหมาะสมกับวัย และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และเพื่อให้เข้ากันได้กับเยาวชนรุ่นใหม่

4. ปัญหาทางด้านสังคม ผู้สูงอายุอาจจะไม่ได้รับการยกย่องจากสังคมเหมือนเดิม โดยเฉพาะผู้ที่เคยเป็นข้าราชการ ตำแหน่งสูงซึ่งเคยมีอำนาจและบิรวารแวดล้อม เมื่อเกษียณอายุราชการ อาจเสียดายอำนาจและตำแหน่งที่เสียไป เยาวชนและหนุ่มสาวหลายคนมีทัศนคติไม่ดีต่อผู้สูงอายุ เห็นคนรุ่นเก่าล้าสมัย พูดไม่รู้เรื่องและไม่มีประโยชน์

5. ปัญหาทางด้านจิตใจ ผู้สูงอายุจะไม่ได้รับความเอาใจใส่ และความอบอุ่นจากลูกหลานอย่างเพียงพอ ทำให้รู้สึกว้าเหว่ อ้างว้าง และอาจจะมีควมวิตกกังวลต่างๆ เช่น กังวลว่าจะถูกลูกหลาน และญาติพี่น้องทอดทิ้ง กังวลในเรื่องความตาย ผู้สูงอายุก็มีอารมณ์เปลี่ยนแปลง เช่น เศร้า เฉยเมย เอาแต่ใจตนเอง ผู้สูงอายุบางคน ก็ยังมีความต้องการความสุขทางโลกีย์ ซึ่งไม่เหมาะสมกับวัยของตนทำให้ได้รับความผิดหวัง

6. ปัญหาเกี่ยวกับครอบครัว ปัญหาผู้สูงอายุที่น่าเป็นห่วงคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ในอดีตจะเป็นครอบครัวใหญ่ ที่เรียกว่า ครอบครัวขยาย ทำให้มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น และเกิดความอบอุ่น ระหว่างพ่อ แม่ และลูกหลาน ในปัจจุบันครอบครัวคนไทย โดยเฉพาะในเขตเมืองจะเป็นครอบครัวเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ ลูกหลานจะมาทำงานในเขตเมืองทิ้งพ่อแม่ให้เฝ้าบ้าน ทำให้ผู้สูงอายุอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่ได้รับการดูแล และได้รับความอบอุ่นดังเช่นอดีตที่ผ่านมา

7. ปัญหาค่านิยมที่เปลี่ยนแปลง ปัจจุบันความเปลี่ยนแปลงจากภาวะทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม ทำให้เยาวชนมีความกตเวทิต่อพ่อ แม่ ครูอาจารย์ น้อยลง ผู้สูงอายุไม่ได้รับการดูแล ต้องอาศัยสถานสงเคราะห์คนชรา

ในอนาคตเมื่อประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมแบบใหม่ สังคมไทยอาจกลายเป็นสังคมตะวันตกคือ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ไม่มีการทดแทนบุญคุณ บุตรหลานโตขึ้นก็จะไม่เลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อแก่ชรา

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับโรงเรียนผู้สูงอายุ

สำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ (2559) ได้อธิบายถึงรูปแบบของโรงเรียนผู้สูงอายุ เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต การพัฒนาทักษะ และการศึกษาตามอัธยาศัยของผู้สูงอายุ กิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุจะเป็นเรื่องที่ผู้สูงอายุสนใจและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ช่วยเพิ่มพูนความรู้ ทักษะชีวิตที่จำเป็น โดยวิทยากรจิตอาสาหรือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ที่ผู้สูงอายุจะได้แสดงศักยภาพ โดยการถ่ายทอดภูมิความรู้ประสบการณ์ที่สั่งสมแก่บุคคลอื่นเพื่อสืบสานภูมิปัญญาให้คงคุณค่าคู่กับชุมชน

การดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ อยู่บนหลักการใช้อาคารเรียนเก่าของโรงเรียนที่เลิกกิจการหรือตั้งอยู่ในชุมชนผู้สูงอายุ ภายในวัด บางแห่งใช้บ้านหรือผู้ริเริ่มก่อตั้งเป็นสถานที่ดำเนินการ การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุในระยะแรก อาจเป็นเพียงการรวมกลุ่มพบปะพูดคุยกัน แล้วจึงค่อย ๆ มีรูปแบบชัดเจนขึ้น มีกิจกรรมที่หลากหลายตามความต้องการของผู้สูงอายุ หรืออาจเป็นการขยายกิจกรรมจากที่มีการดำเนินการอยู่แล้ว เช่น ศูนย์บริการทางสังคมแบบมีส่วนร่วม (ศาลาสร้างสุข) ศูนย์สามวัย ธนาครความดี เป็นต้น โรงเรียนผู้สูงอายุไม่มีรูปแบบและกิจกรรมตายตัว ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ ความต้องการของผู้สูงอายุ การจัดกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุ จะกำหนดตารางกิจกรรมในแต่ละสัปดาห์ไว้ชัดเจน ระยะเวลาเปิดเรียนอาจเป็นตลอดปีหรือเปิดเป็นช่วงเวลาตามหลักสูตรที่จัดอบรม ส่วนใหญ่จะจัดกิจกรรมสัปดาห์ละ 1 วัน

1. โครงสร้างโรงเรียนผู้สูงอายุ

1) **ที่ปรึกษาโรงเรียนผู้สูงอายุ** เป็นฝ่ายทำให้การดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุมีความน่าเชื่อถือในการทำงาน และถือว่าการสร้างพันธมิตรในการทำงานขึ้นเยี่ยม อาจเป็นฝ่ายสงฆ์ ฝ่ายฆราวาส เช่น นายอำเภอ ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

2) **ครูใหญ่ หรือประธาน หรือผู้อำนวยการโรงเรียนผู้สูงอายุ** เป็นแกนนำที่เป็นผู้ริเริ่มงาน ได้รับการยอมรับและศรัทธาจากกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกัน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานงานและรังสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน

3) **คณะกรรมการและแกนนำร่วมขับเคลื่อน** เป็นเงื่อนไขหลัก และเป็นกลไกหลักในการเคลื่อนงานโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยแบ่งตามหน้าที่ให้ประสบความสำเร็จ

4) **ทีมวิทยากรจิตอาสา** เป็นทีมให้ความรู้ จากหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ในลักษณะเครือข่ายทางสังคม เช่น การศึกษานอกโรงเรียน ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน โรงพยาบาล สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

2. การบริหารจัดการ: หลัก 5 ก

1) **กลุ่ม** : ต้องสร้างการรวมกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแกนนำ คณะทำงาน และกลุ่มนักเรียน
 2) **กรรมการ** : เป็นตัวแทนทำหน้าที่ในการบริหารจัดการทำงานให้ประสบความสำเร็จ
 3) **กติกา** : มีข้อตกลงร่วมกัน เห็นพ้องต้องกัน มีทิศทางในการทำงานที่ชัดเจน
 4) **กิจกรรม** : ชั้นแรกเน้นกิจกรรมในการแก้ปัญหาต่างๆ ๆ เมื่อมีประสบการณ์มากขึ้น จึงเคลื่อนไปสู่กิจกรรมที่ตอบสนองปัญหาและความต้องการที่มีความซับซ้อนมากขึ้น

5) **กองทุน** : การขับเคลื่อนกิจกรรมอย่างมั่นคงต้องเรียนรู้วิธีการหางบประมาณเข้ากองทุนโรงเรียนผู้สูงอายุ

3. แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ

- 1) ประชาคมเพื่อสร้างความเข้าใจและความร่วมมือจากพื้นที่
- 2) คัดเลือก และแต่งตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ
- 3) จัดทำแผนการดำเนินงาน

4) จัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุและขับเคลื่อนการดำเนินงาน

5) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน

4. ประเภทกิจกรรมและตัวอย่างกิจกรรมในโรงเรียนผู้สูงอายุ

1) กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพร่างกาย อารมณ์ สังคม จิตใจของผู้สูงอายุ

2) กิจกรรมประเภทการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้สูงอายุ

3) กิจกรรมประเภทการส่งเสริมสวัสดิการในการดูแลตนเองของผู้สูงอายุและการทำประโยชน์เพื่อชุมชน

4) กิจกรรมประเภทส่งเสริมความสามารถด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุมีอยู่

5) กิจกรรมประเภทการส่งเสริมการมีรายได้และการมีงานทำของผู้สูงอายุ

5. ผลที่ได้จากการจัดการความรู้

ในปีงบประมาณ 2556 สำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ ได้ดำเนินการศึกษาทดลองดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยดำเนินการร่วมกับเทศบาลตำบลหนองลาน อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ทำให้เกิดการสร้างโรงเรียนผู้สูงอายุ เพื่อเป็นต้นแบบสำหรับการดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ ตั้งอยู่ที่ศาลาพุทธชยันตี วัดหนองไม้แก่น หมู่ที่ 6 ตำบลหนองลาน อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ผลที่ได้รับจากการจัดการความรู้ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าว มีดังนี้

1) ผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในวัยเดียวกันและคนต่างวัย ได้รับการยอมรับในฐานะสมาชิกของกลุ่ม ทำให้สุขภาพกายแข็งแรง จิตใจคลายเหงา และมีจิตปัญญารู้เท่าทันและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมตามวัย

2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น / องค์กรที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนภาคีเครือข่าย สามารถนำองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นไปเป็นแนวทางในการสร้างโรงเรียนผู้สูงอายุในชุมชน

3) เกิดช่องทางการบูรณาการงานด้านผู้สูงอายุ ระหว่าง อปท. ชุมชน ภาคส่วนอื่นในท้องถิ่นและส่วนกลาง ในการร่วมพัฒนางานเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. ความหมายเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กมล สุดประเสริฐ (2540, หน้า 6) ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาอีกอย่างหนึ่งที่กำลังนำมาใช้ในสังคมไทยก็คือ การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participation) ของประชาชน และใช้การทำงานในรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งเป็นการวิจัยที่จัดทำเป็นกลุ่ม เป็นหมู่คณะและการวิจัยโดยผู้ปฏิบัติงานเอง จนภายหลังมีการเรียกรวมกันนี้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม participatory action research และกมล สุดประเสริฐ (2540, หน้า 8) กล่าวถึง PAR ไว้ว่า คือ การวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่าวิจัยแบบมีส่วนร่วม นั้นมี

วัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนาเป็นการวิจัย ที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงานรวมทั้งในกระบวนการวิจัย และในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2543) ได้สรุปความหมายของงานวิจัยท้องถิ่นที่ใช้วิธีการ เช่นเดียวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดตั้งคำถาม ทบทวนสภาพที่เป็นอยู่ วางแผน หาข้อมูล ทดลองทำ สรุปคำตอบ และถอดบทเรียนเพื่อปรับปรุงงานต่อไป ทั้งนี้ต้องมีการบันทึกและวิเคราะห์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการทำงาน

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2544) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการ ผสมผสานระหว่างการมีส่วนร่วมการปฏิบัติการและการแสวงหาความรู้ร่วมกันในระหว่างหมู่คณะร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมกันรับผลที่เกิดจากการดำเนินงานและสรุป บทเรียน เพื่อหาทางพัฒนา ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือเป็นกระบวนการทางสังคมที่จะนำไปสู่การพัฒนา ปัจเจกชน เน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนในกลุ่มที่เป็นเจ้าของงานวิจัย ร่วมกันวิจัยเรื่องของตนเองทุกขั้นตอน เน้นการปฏิบัติที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม องค์กรศึกษาวิธีปฏิบัติให้ดีขึ้น รวมทั้งเป็นกระบวนการ สร้างอิสรภาพ ปลุกจิตสำนึกให้คนคลี่คลายเอาชนะปัญหา เน้นการวิพากษ์ สะท้อนตนเองเป็นวงจรการเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลง ไม่มีกรอบเจาะจงเรื่องวิธีการ ใช้แนวทางผสมผสานเน้นเทคนิคการเก็บและวิเคราะห์ ข้อมูลที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างที่วิจัยตลอดเวลา และทบทวน วัตถุประสงค์ในที่มีวิจัยเป็นระยะเพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การมีส่วนร่วมตรงกับความ ต้องการของทุกฝ่าย

พนัส พลฤษสุนันท์ อุบล จันทรเพชร และจินตนา ชุณหภูมกตา (2545) กล่าวว่าไว้ว่าการวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาองค์กร หน่วยงาน และชุมชนมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนและบุคคล รวมทั้งส่งเสริมให้บุคคลมีส่วนร่วม ในการพัฒนาปรับปรุงองค์กร หน่วยงาน และชุมชนที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิก

ชนิษฐา กาญจนรังสี (2544, อ้างอิงในประจักษ์ เข้มมุกต์ และคณะ, 2546) เสนอแนวคิดพื้นฐาน ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้ เป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่เป็นการวิจัยที่ เริ่มต้นจากสถานการณ์ที่เป็นจริงในขณะหนึ่งเคลื่อนที่ไปยังสถานการณ์ที่ควรจะเป็นในอนาคตซึ่งไม่อาจทำนาย ได้ โดยการเคลื่อนที่ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์นั้นถูกกระทบจากเหตุการณ์ แวดล้อมภายนอกกระบวนการวิจัย และเกิดจากกระบวนการวิจัย รวมทั้งผู้ร่วมในการวิจัยเอง การเกิดขึ้นของ การเปลี่ยนแปลงต้องเก็บมาเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์และตัดสินใจในการเคลื่อนไหวของกิจกรรมต่อ ๆ มาในกระบวนการวิจัยเสมอ กระบวนการวิจัยจึงต้องมีลักษณะยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ เป็นกระบวนการที่ ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในวงจร แต่เป็นการเริ่มเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ซึ่งเป็นวงจรของการ แสวงหาความรู้และการกระทำ โดยวงจรนี้จะดำรงอยู่และดำเนินการต่อไปได้ตราบเท่าที่คนในชุมชนยัง สามารถมีส่วนร่วมกันวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะประสบความสำเร็จได้เมื่อนักวิจัยและ ผู้เกี่ยวข้องมีความเชื่อว่าคนทุกคนมีศักยภาพ มีความสามารถในการคิดและการทำงานร่วมกันเพื่อชุมชนที่ดีขึ้น

และจะต้องเริ่มจากความรู้สึกรู้สึกของคนที่มีความรู้หรือความต้องการของชุมชนแล้วเคลื่อนสู่การสร้างความเข้าใจ และการกระทำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเองและชุมชน ทั้งในมิติของปัญญา จิตใจ และกายภาพ

สรุปได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการวิจัยเพื่อการแสวงหาความรู้และแก้ไขปัญหาร่วมกัน มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายตั้งแต่เจ้าหน้าที่ นักวิจัย และชุมชนได้มาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผล โดยทบทวนสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา ทดลองทำ เพื่อพัฒนาศักยภาพทั้งในกระบวนการวิจัย และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เพื่อพัฒนาองค์กร และชุมชนของตนเอง เพื่อตัดสินใจและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

2. หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เคมมิส และ วิลคินสัน (Kemmis และ Wilkinson อ้างถึงใน ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล (2543, หน้า 187) ขยายรายละเอียดคุณลักษณะพื้นฐานของ PAR รวม 6 ประการคือ

2.1 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการทางสังคม (PAR is a social process) เพราะมีความเชื่อว่า กระบวนการพัฒนาปัจเจกชน กับกระบวนการเปลี่ยนแปลง สังคมต้องเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะปัจเจกชนนั้นๆ จะได้รับประโยชน์โดยส่วนตนมากหรือน้อย

2.2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR is participatory) การวิจัยอาจเริ่มต้นหรือถูกจุดประกาย โดยนักวิจัยภายนอกแต่กระบวนการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนในกลุ่มเป็นเจ้าของการวิจัยร่วมกัน ไม่ใช่เพียงในฐานะผู้ให้ข้อมูลกับนักวิจัย ภายนอก หรือในฐานะเฉพาะผู้ได้รับผลประโยชน์ แต่ถือว่าทุกคนร่วมกันวิจัยเกี่ยวกับเรื่องของตนเอง ไม่ใช่ไปวิจัยเรื่องของผู้อื่นกลุ่มอื่น ทุกคนมีส่วนร่วมวินิจฉัยวิเคราะห์ศักยภาพและคุณค่าในตนเอง มีส่วนร่วมในการจัดการใช้ความรู้ความคิดของตนเอง เพื่อการเปลี่ยนแปลงรวมทั้งเรียนรู้ที่จะ สะท้อนความคิดวิพากษ์ตนเอง ในสิ่งที่ได้กระทำร่วมกันทั้งนี้ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมในอุดมคตินั้น สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัย ตั้งแต่การตกลงใจที่จะทำการวิจัย การกำหนดปัญหาวิจัย การเลือกวิธีการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล การตัดสินใจที่จะปฏิบัติการตามแผน และการวิเคราะห์ผลการปฏิบัติ

2.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่เน้นการปฏิบัติ (PAR is practical.) โดยเฉพาะการปฏิบัติใดๆ ที่เกิดจาก ปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยมุ่งหาความเข้าใจวิธีการและผลการปฏิบัติงานที่เป็นอยู่ ศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติให้ดีขึ้น และเรียนรู้จากกระบวนการปฏิบัติ และผลที่เกิดขึ้น ความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ

2.4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวิจัย เพื่อสร้างอิสรภาพ (PAR is emancipatory) กล่าวคือ ปลุกจิตสำนึกเพื่อให้คนได้คลี่คลายและเอาชนะปัญหาอุปสรรคอันเนื่องจากการถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคมที่มีโครงสร้างไม่เป็นธรรม ทาให้คนเรียนรู้ที่จะแบ่งปันและร่วมสร้างสังคมที่เป็นธรรม และสงบสุขมากขึ้น

2.5 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นกระบวนการเชิงวิพากษ์ (PAR is critical) สะท้อนตนเอง (self-reflection) ในขั้นตอนของการวิจัยทั้งก่อนและหลังการปฏิบัติ

2.6 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นเกลียวของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR is recursive) จะ สะท้อนถึงวงจรของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะช่วยให้เรียนรู้ต่อไปอีก จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (learning by doing with others) นอกจากนี้ พันธุ์ทิพย์ งามสุด (2540, หน้า 33-34) กล่าวถึงหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่า ความรู้พื้นบ้าน ตลอดจน กระทั่งการสร้างความรู้ และการกำหนดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมระดับและพัฒนาความน่าเชื่อมั่นในตัวของเขาเองให้สามารถวิเคราะห์ และสังเคราะห์สภาพการณ์ปัญหาของเขา ซึ่งเป็นการนำเอา ศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย หรือ เหยียดหยามว่าเป็นสิ่งไร้คุณค่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน และคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบ สังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

4. สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เปิดเผยให้เห็นคำถามที่ ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกัน หรือแบ่งแยก (alienated) จากพื้นดินและทรัพยากรธรรมชาติ อื่นๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบคั้น จาก อิทธิพล สิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยแบบเก่าไม่ใคร่นึกถึง และไม่เคยเป็นจุดเน้น ในการค้นหาความรู้มา

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ ชาวบ้านสามารถใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง สามารถยืนหยัดต่อต้าน พลังอิทธิพล จากภายนอก หรือ อำนาจกดขี่จากผู้มีอำนาจ

จากหลักการและแนวคิด ของนักการศึกษาที่กล่าวถึงหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พอสรุปเป็นหลักการสำคัญ ได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น มีลักษณะที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเป็นระบบ เน้นการเป็นประชาธิปไตย ให้ความเท่าเทียมกันทุกคน เห็นความสำคัญของทุกคน ให้สามารถคิด ได้อย่างเสรีภาพตามศักยภาพของแต่ละคน ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของหลักการวิจัยนี้จึง มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแบบประเมินผลการปฏิบัติงานสาระทัศนศิลป์ด้วยเช่นกัน

3. ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่มุ่งจะนำหลักของวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ เพื่อแก้ปัญหาในสภาพการณ์เฉพาะไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อนำผลไปใช้กับสภาพการณ์อื่นๆ โดยทั่วไปที่ นอกเหนือไปจากสภาพการณ์ที่ศึกษา เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะผู้ร่วมวิจัยและ นำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการทำงานจริงๆ นักวิจัยเพื่อการพัฒนา หรือนักพัฒนาจะอาศัยการวิจัยนี้เข้าไปช่วย กระตุ้น ให้ประชาชนเริ่มพิจารณาปัญหาชุมชน ไปพร้อมๆกับนักวิจัยภายนอก และแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ ช่วยตรวจสอบปัญหาการมองซึ่งกันและกันเป็นกระบวนการ วิจัยต่อเนื่อง (สมอาจ วงษ์ชมทอง, 2536, หน้า 24) นอกจากวงจรของการวิจัยหรือเกลียวการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการวิจัยเชิง

ปฏิบัติการแล้ว การวิจัยแบบมีส่วนร่วม ไม่มีกรอบที่เฉพาะเจาะจงในเรื่องวิธีการ ใช้แนวทางของการวิจัยเชิงวิพากษ์ คือใช้แนวทางผสมผสาน (Eclectic) ทั้งนี้เน้นเทคนิควิธีที่เป็นหัวใจ คือ การสะท้อนตนเอง และวิภาควิธี เลือกใช้เทคนิคของการเก็บ และวิเคราะห์ข้อมูล ที่เหมาะสมกับสถานการณ์และเป็นวิธีที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน ทั้งนี้ ต้องยอมรับความเสี่ยงหรือความผิดพลาดร่วมกันทั้งกลุ่มนักวิจัยภายนอก และสมาชิกของชุมชน หากมีข้อขัดแย้งใดๆ ในทุกขั้นตอนของการศึกษา และการปฏิบัติก็ควรมีการเปิดใจพูดคุยคลี่คลายกันอย่างตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตาม งานวิจัยในแนวทาง มีคุณลักษณะเฉพาะบางประการที่เป็นจุดเด่น ดังนี้

1. **คำถามวิจัย (research questions)** ในการวิจัยแบบมีส่วนร่วม จะไม่มีคำถามวิจัยที่ชัดเจนกำหนดไว้ก่อน โดยนักวิจัยภายนอก แต่คำถามวิจัยจะมีจุดกำเนิดจากปัญหาในกลุ่ม หรือชุมชน ดังนั้น กลุ่มจะร่วมกันกำหนดคำถามวิจัยที่จะนำไปสู่การศึกษา และการปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาและคำถามวิจัยนี้อาจปรับเปลี่ยนได้อีกในระหว่างดำเนินการวิจัย

2. การเก็บข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (triangulation) เทคนิคสามเส้ามีจุดกำเนิดจากการวิจัยเชิงคุณภาพใช้เพื่อเสริมความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของวิจัย การใช้เทคนิคสามเส้า มีหลายระดับ สำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ใช้ดังนี้

2.1 ใช้กลุ่มนักวิจัยสหวิทยาการ (multidisciplinary term) สมาชิกในกลุ่มวิจัย ควรประกอบด้วย ผู้ที่มีประสบการณ์ และความเชี่ยวชาญจากต่างสาขา เพื่อให้สามารถมองเห็นปัญหาและแนวทางการศึกษาได้ครอบคลุมทุกแง่มุม และลึกซึ้งซึ่งเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

2.2 มีความหลากหลายของแหล่งข้อมูล (diversity of Sources of Information) ใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลายทั้งจาก คน เหตุการณ์ และสถานที่ โดยเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพ มากกว่าข้อมูลเชิงปริมาณ ข้อมูลต่าง ๆ จะตรวจสอบ และยืนยันซึ่งกันและกัน เพื่อประกันความเชื่อถือได้

2.3 มีความหลากหลายของเทคนิคการเก็บข้อมูล (diversity of Information and techniques) ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลหลากหลายวิธีผสมผสานกัน

3. การวิเคราะห์ข้อมูลและวิธีนำเสนอ

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม ใน การวิเคราะห์ข้อมูลมีความยืดหยุ่น ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ร่วมกันในพื้นที่และในทันทีวิธีการวิเคราะห์ไม่จำกัดด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เชิงปริมาณที่ใช้ค่าสถิติบางอย่าง เป็นบรรทัดฐาน เลือกใช้เทคนิคที่ไม่ซับซ้อนและคนในชุมชนสามารถเข้าใจและมีส่วนร่วมได้ ตัวอย่างเช่น การจัดลำดับความสำคัญ (ranking) การใช้แผนผังชนิดต่างๆ ด้วยสัญลักษณ์ที่เข้าใจง่าย การเขียนลำดับเหตุการณ์ (time line/historical profile) เป็นต้น ผลการวิเคราะห์ควรนำเสนอร่วมกันในพื้นที่ ในแต่ละคราว การนำเสนอผลการวิจัยไม่จำกัดเพียงรายงานแบบเป็นทางการ อาจนำเสนอในลักษณะการเสวนาที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการติติง-วิพากษ์ สุดท้ายผลการวิจัยและความรู้ที่ได้จากการวิจัยและการปฏิบัติเป็นของทุกคนและได้รับการยอมรับร่วมกัน

4. บทบาทของนักวิจัยภายนอก

ในงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม จะมีผู้เกี่ยวข้องอยู่สองกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน คือ กลุ่มคนใน ซึ่งได้แก่กลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนที่เผชิญสถานการณ์และปัญหานั้นๆ โดยตรง และกลุ่มคนนอก หรือที่เรียกว่า นักวิจัยภายนอก ซึ่งจะมีบทบาทที่ซับซ้อนมากกว่านักวิจัยโดยทั่วไป เพราะไม่ใช่เพียงดำเนินการเก็บข้อมูลตามแผนที่กำหนดไว้แล้วจากไป แต่จะมีสถานภาพ เป็นทั้งผู้มีส่วนร่วม (participant) และผู้ประสานงาน (facilitator) ในกิจกรรมทั้งปวง บางครั้งจึงเรียกว่าเป็น “catalytic agent” คือผู้กระตุ้น หรือ “ตัวเร่ง” ให้กิจกรรมดำเนินไปได้ดี นักวิจัยภายนอกจึงต้องมีคุณลักษณะเฉพาะตัว มีประสบการณ์การทำงานภาคสนาม มีทักษะ ทางมนุษยสัมพันธ์ และมีทัศนคติเชิงสร้างสรรค์ในการทำงานท่ามกลางความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น กิจกรรมต่างๆ ที่นักวิจัยต้องรับผิดชอบ จึงมีหลากหลาย ผสมผสานทั้งงานของนักวิจัยและงานของนักพัฒนา

5. ประเด็นในเรื่องความเที่ยงตรงของงานวิจัย

ความเที่ยงตรง (validity) เป็นเกณฑ์สำคัญในการพิจารณาคุณภาพของงานวิจัย โดยเฉพาะในงานวิจัยเชิงปริมาณ สำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมประเด็นปัญหาในเรื่องความเที่ยงตรงเกี่ยวข้องกับคำถามว่า ความรู้ที่ได้จากกระบวนการที่กลุ่มได้ศึกษา และทำความเข้าใจเรื่องราวและการปฏิบัติของตนเองนั้นจะเป็นความรู้ที่สะท้อนความเป็นจริงที่น่าเชื่อถือได้เพียงใด ที่จริงคำถามมีที่มาจากทัศนะของนักวิจัยเชิงปริมาณ แต่ในกลุ่มของนักวิจัยที่ใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม มักไม่สนใจประเด็นนี้นัก เพราะเชื่อมั่นในกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มชนว่าจะให้ได้ความรู้ที่ตรงตามจริง

อย่างไรก็ตามวิธีการบางประการในการควบคุมความเที่ยงตรง ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมดังนี้ (Smith อ้างถึงใน ผ่องพรรณ ตรังมงคลกุล, 2543, หน้า 191)

1. ใช้เทคนิคสามเส้าเพื่อตรวจสอบและเสริมความน่าเชื่อถือของข้อมูล ดังได้กล่าวแล้ว
2. เสริมความแกร่งของความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (construct validity) โดยกระบวนการที่เข้มแข็งของการสะท้อนความคิด-วิพากษ์ตนเองในการปฏิบัติ (praxis) ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการของการสร้างความรู้ที่ผ่านการกลั่นกรองจากทั้งความคิด และ ประสบการณ์ของการปฏิบัติ

3. เสริมความเที่ยงตรงเฉพาะหน้า (face validity) โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาย้อนกลับให้สมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันวิเคราะห์และตีความเรื่องราวของตนเอง

นอกจากนี้ ยังเน้นที่กระบวนการในการกระตุ้นและปลุกพลังกลุ่ม เพื่อเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงว่า จะเป็นการเสริมความเที่ยงตรงชนิดที่มีชื่อเฉพาะว่า “catalytic validity”.

5. บริบทชุมชนตำบลนาขุม

ตำบลนาขุมนั้นเป็นพื้นที่มีอาณาเขตติดต่อกับหลายจังหวัดทั้งในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมถึงสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงทำให้ตำบลนาขุมมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีและความหลากหลายของชาติพันธุ์มีประวัติมายาวนานโดยบรรพบุรุษของตำบลนาขุมเป็นชาวลาวจากฝั่งบ้านพี่เมืองน้องของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งอพยพมาจากเมืองใกล้เคียงของ

เมืองไชยบุรี บ่อแต่น บางส่วนย้ายมาจากจังหวัดเลยทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของนาขุม เช่น ภาษาถิ่น ประเพณี ปรากฏชาวบ้าน ตามวิถีความเป็นอยู่ของชีวิตที่ พอดีและพอเพียง วิถีชีวิตที่ห่างไกลจากความเจริญ เป็นพื้นที่ชนบทที่ห่างจากจังหวัดอุดรดิษฐ์ 180 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม เช่น การปลูกข้าวโพด ปลูกข้าว ปลูกมะขามหวาน และเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ โดยมี พื้นที่จำนวนทั้งหมด 1,666,981.25 ไร่ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะปลูกมะขามหวานประมาณ 7,450 ไร่ ปลูกเงาะ 50 ไร่ ปลูกสับปะรด 3,000 ไร่ปลูกข้าวโพด 7,000 ไร่ ทำนา 4,000 ไร่ ส่วนใหญ่ประชาชนโดยทั่วไป ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก อาชีพรองคือ การเลี้ยงสัตว์ และทำนา แต่การทำนาเป็นการทำนา เพื่อเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น เพราะบริบทพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสูงสลับหุบเขา ทำให้ไม่เหมาะ กับการทำนา และแหล่งน้ำธรรมชาติก็มีไม่มากจึงไม่เหมาะแก่การทำนา เหมาะกับการทำพืชไร่เป็นส่วนใหญ่ และหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตของตำบลนาขุม และอาชีพที่จะทำในช่วงเวลาตอนเย็นต่อจากการทำงาน คือ การผลิตผ้าทอมัดหมี่ที่ล้านช้างตำบลนาขุม ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพเสริมที่ทำรายได้เพื่อที่จะดำรงชีวิตได้ในสังคม จากการขับเคลื่อนงานและแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก ตามนโยบายพระราชรัฐ และสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชนเพื่อให้มีอาชีพในชุมชนอย่างยั่งยืน

1.2 ด้านภูมิศาสตร์

1) สภาพพื้นที่ เป็นพื้นที่ภูเขาอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา แหล่งน้ำ มีที่ราบลุ่มใช้ทำนา ที่ราบเชิงเขาใช้ทำไร่ พื้นที่ตั้งของตำบลถูกล้อมรอบด้วยภูเขาทุก ๆ ด้าน มีอากาศที่เย็นสบายในฤดูแล้ง

2) อาณาเขตติดต่อ

- ทิศเหนือ จดเขตตำบลบ้านโคก
- ทิศใต้ จดเขตตำบลห้วยมุ่น อำเภอคำชะอี
- ทิศตะวันออก จดเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
- ทิศตะวันตก จดเขตตำบลปากท่า อำเภอปากท่า

1.3 เนื้อที่

พื้นที่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม 80% เป็นพื้นที่ป่าไม้และภูเขาซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ มีลำน้ำสายหลัก คือลำน้ำสุ่ม และมีลำน้ำแยกจากลำน้ำสุ่ม ประมาณ 10 สาขา ภูมิอากาศลักษณะร้อนชื้น แต่ในฤดูหนาวจะมีอากาศค่อนข้างหนาว ในช่วงเดือนพฤศจิกายน – มีนาคมของทุกปี

1.4 การปกครอง มีหมู่บ้าน/ชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้าน/ชุมชน ได้แก่

หมู่ 1 บ้านนาขุม	หมู่ 2 บ้านห้วยเหล่า
หมู่ 2 บ้านม่วงขุม	หมู่ 4 บ้านสุขขาม
หมู่ 5 บ้านนาบัว	หมู่ 6 บ้านห้วยไคร้
หมู่ 7 บ้านโพนหญ้านาง-ปางควาย	

1.5 ข้อมูลด้านประชากร

จำนวนครัวเรือน 1,335 ครัวเรือนจำนวนประชากร 4,791 คน

1.6 ด้านเศรษฐกิจ

1) อาชีพ

อาชีพของประชากรส่วนใหญ่ของชาวตำบลนาขุม จะประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ได้แก่

1. ทำนา
2. ทำไร่, ทำสวน
3. เลี้ยงสัตว์
4. หัตถกรรมในครัวเรือน

ผลผลิตที่สำคัญและมีชื่อเสียงของตำบลนาขุม

1. ผ้าทอมัดหมี่
2. มะขามหวาน
3. ลำไย
4. ข้าวโพด
5. สับปะรด
6. เงาะ
7. นาข้าว

โดยสรุป สภาพบริบทของตำบลนาขุมนั้นเป็นพื้นที่มีอาณาเขตติดต่อกับหลายจังหวัดทั้งในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมถึงสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงทำให้ตำบลนาขุมมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีและความหลากหลายของชาติพันธุ์มีประวัติมายาวนานโดยบรรพบุรุษของตำบลนาขุมเป็นชาวลาวจากฝั่งบ้านพี่เมืองน้องของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งอพยพมาจาก

เมืองใกล้เคียงของเมืองไชยบุรี บ่อแต่น บางส่วนย้ายมาจากจังหวัดเลยทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของนาขุม เช่น ภาษาถิ่น ประเพณี ปราชญ์ชาวบ้าน ตามวิถีความเป็นอยู่ของชีวิตที่พอดีและพอเพียง วิถีชีวิตที่ห่างไกลจากความเจริญ เป็นพื้นที่ชนบทที่ห่างจากจังหวัดอุดรดิษฐ์ 180 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ทำการเกษตรกรรม เช่น การปลูกข้าวโพด ปลูกข้าว ปลูกมะขามหวาน และเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ปัจจุบัน ตำบลนาขุม มี 7 หมู่บ้าน เริ่มมีการตั้งกลุ่มและกองทุนต่างๆ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเพื่อที่จะพึ่งพาตนเองได้ เช่น เกิดกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเลี้ยง โค กลุ่มทอผ้า เป็นต้น

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปิยากร หวังมหภาพ (2555) ได้ศึกษาเรื่อง ความร่วมมือในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุ : การศึกษาข้ามกรณี มุ่งศึกษาบทบาทการจัดการจัดบริการสาธารณะของโรงเรียนผู้สูงอายุซึ่งเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์ในรูปแบบความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ อันเป็นการจัดบริการสาธารณะคู่ขนานไปกับการดำเนินการของภาครัฐ งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาความร่วมมือในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุประกอบด้วย 1) เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่นำไปสู่ความร่วมมือในการบริหารจัดการระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุกับหน่วยงานต่างๆ 2) เพื่อศึกษากระบวนการความร่วมมือในการบริหารจัดการระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุกับหน่วยงานต่างๆ 3) เพื่อศึกษาผลลัพธ์อันเกิดจากความร่วมมือระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุกับหน่วยงานต่างๆ 2. เพื่อวิเคราะห์ข้ามกรณีความร่วมมือในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุพิจิตรพะเยาและเลย 3. เพื่อพัฒนาแนวทางการร่วมมือในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์ข้ามกรณี ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ได้แนวทางในการพัฒนาความร่วมมือในการบริหารจัดการเพื่อผู้สูงอายุระหว่างองค์กรสาธารณประโยชน์กับหน่วยงานต่างๆ รวมทั้งเป็นตัวอย่างในการศึกษาวิจัยในลักษณะของการศึกษาแบบข้ามกรณีในสาขารัฐประศาสนศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไขที่นำไปสู่ความร่วมมือในการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุ ได้แก่ จำนวนผู้สูงอายุ อุดมการณ์ของข้าราชการเกษียณอายุ สภาพแวดล้อมทางการเมือง การส่งต่อความคิดเรื่องโรงเรียนผู้สูงอายุ พื้นฐานการรวมตัวของผู้สูงอายุ ได้แก่ ชมรมผู้สูงอายุ คลังปัญญาผู้สูงอายุ แรงแบบตาลใจของผู้ก่อตั้งและการมีผู้สนับสนุนที่น่าเชื่อถือ ด้านกระบวนการความร่วมมือ ได้แก่ 1) ด้านโครงสร้างความร่วมมือ โรงเรียนมีการจัดโครงสร้างการบริหารเป็นรูปแบบคณะกรรมการ 2) ด้านการบริหาร ประเด็นเรื่องการวางแผน การสนับสนุนทาง เทคโนโลยีสารสนเทศ การติดต่อสื่อสาร ความเป็นอิสระ การจัดการความขัดแย้ง การทำงานท่ามกลางความแตกต่าง การได้รับการยอมรับระหว่างกันจากผลการวิจัยพบว่า เรื่องการวางแผนโรงเรียนผู้สูงอายุเพียงแห่งเดียวที่มีการวางแผนร่วมกันคือ โรงเรียนผู้สูงอายุเลย โรงเรียนผู้สูงอายุทั้งสามแห่งมีการสนับสนุนเทคโนโลยีซึ่งกันและกัน โดยใช้การพบปะอย่างไม่เป็นทางการกับหน่วยงานที่เข้าร่วมร่วมมือ คาแนะนา เรื่องการติดต่อสื่อสาร โรงเรียนผู้สูงอายุทั้งสามแห่ง มีการติดต่อสื่อสารตามแนวนอนระหว่างโรงเรียนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การสื่อสารมีทั้งที่เป็นทางการ เช่น การประชุม และการสื่อสารไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะตามงานต่างๆ การใช้โทรศัพท์

เรื่องการจัดการความขัดแย้ง ผลการวิจัยไม่พบความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุทั้งสามแห่งกับหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เรื่องการทำงานท่ามกลางความแตกต่าง เนื่องจากผู้อำนวยการ/ครูใหญ่ของโรงเรียนผู้สูงอายุเคยเป็นข้าราชการมาก่อนทำให้มีความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมการทำงานของราชการเป็นอย่างดี เรื่องการได้รับการยอมรับระหว่างกัน โรงเรียนผู้สูงอายุทั้งสามแห่งกำเนิดมาจากกลุ่มคลังสมอง ชมรมผู้สูงอายุ ผู้อำนวยการ/ครูใหญ่มีต้นทุนทางสังคม ทำให้โรงเรียนผู้สูงอายุได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3. ด้านผลลัพธ์ความร่วมมือ ผลลัพธ์ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างโรงเรียนผู้สูงอายุกับหน่วยงานต่างๆ ที่เข้าร่วมมือกันนั้นยังไม่พัฒนาไปสู่การจัดทำโครงการอื่นๆ ร่วมกัน อย่างไรก็ตามความสำเร็จจากความร่วมมือกลับทำให้แนวคิดเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุกลายเป็นแบบอย่างให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปบรรจุเป็นโครงการและเป็นแบบอย่างแก่องค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ ที่มีความพร้อมต่อไป

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุควรพัฒนามาจากชมรมผู้สูงอายุเพราะจะทำให้มีรากฐานที่มั่นคง กรรมการในคณะกรรมการโรงเรียนควรมาจากทุกๆ ภาคส่วนเพื่อทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนการทำงานของโรงเรียนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ควรมีการวางแผนร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมืออย่างสม่ำเสมอ การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้เกี่ยวข้องกับโรงเรียนควรเป็นการติดต่อสื่อสารทุกทิศทางควรจัดอบรมเรื่องการเขียนโครงการและส่วนราชการควรทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้กับครูใหญ่ของโรงเรียน ส่วนราชการไม่ควรกำหนดหลักสูตรหรือกิจกรรมสำเร็จรูปให้กับโรงเรียนผู้สูงอายุ ควรปล่อยให้เกิดการสร้างสรรค์หลักสูตรหรือกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุและ ความถนัดของวิทยากรแต่ละพื้นที่ และควรนำข้อเสนอเรื่องแนวทางการบริหารจัดการโรงเรียนผู้สูงอายุไปศึกษาวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงอนาคตด้วยเทคนิคเดลฟีต่อไป

ไพบุลย์ พงษ์แสงพันธ์ และยุวดี รอดจากภัย (2557) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อศึกษาพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุและแนวทางการดำเนินงานด้านการส่งเสริมสุขภาพในชุมชนโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนระยะการดำเนินการศึกษารวมทั้งสิ้น 3 ระยะ ในรายงานการวิจัยนี้ดำเนินการวิจัยในระยะที่ 2 โดยสรุปผลการวิจัยดังนี้ระยะที่ 1 ศึกษาภาวะสุขภาพและพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุโดยกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาในครั้งนี้คือผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดระยองชลบุรีและจังหวัดสระแก้วจำนวน 415 คน เก็บข้อมูลในช่วงเดือนมกราคม-สิงหาคม พ.ศ. 2555 เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่แบบสัมภาษณ์ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลส่วนบุคคลข้อมูลภาวะสุขภาพและพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพผลการศึกษาพบว่าการรับรู้ภาวะสุขภาพของตนเองส่วนใหญ่รู้สึกว่ามีสุขภาพดีร้อยละ 46.7 และรู้สึกว่าสุขภาพไม่ดีร้อยละ 18.6 พฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของกลุ่มตัวอย่างจำแนกรายด้านได้ดังนี้พฤติกรรมที่มีคะแนนเฉลี่ยสูงที่สุดคือการสูบบุหรี่ที่อยู่อายค่าเฉลี่ย 3.64 รองลงมาคือ พฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพทางจิตวิญญาณและการปฏิบัติเพื่อความปลอดภัยค่าเฉลี่ย 3.40 และพฤติกรรมที่ปฏิบัติต่ำที่สุดคือการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมค่าเฉลี่ย 3.03 ระดับการปฏิบัติพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับดีและดีมากระยะที่ 2 ที่มิวิจัยสรุปว่ากระบวนการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในชุมชนนั้นจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยและกระบวนการ

อื่นๆที่เกี่ยวข้องต่อเนื่องกันเพื่อดูและสุขภาพประชาชนเช่นแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพแนวคิดการสร้างพลังอำนาจและแนวคิดการทำงานโดยอาศัยภาคีเครือข่ายซึ่งเป็นกระบวนการที่สำคัญในการส่งเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชนพัฒนาศักยภาพด้านการส่งเสริมสุขภาพด้วยตนเอง ระยะที่ 3 การประเมินรูปแบบการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุและศึกษาปัญหาและอุปสรรคของกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุโดยพบว่าพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุระหว่างก่อนและหลังการเข้าร่วมโครงการมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < .05$) ยกเว้นพฤติกรรมด้านปฏิบัติด้านโภชนาการปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของการกระบวนการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในชุมชน คือ ประเทภหรือกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพที่หน่วยงานราชการหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพัฒนาขึ้นไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุรายบุคคลได้จึงควรสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสร้างทางเลือกเพื่อหากิจกรรมที่เหมาะสมในการส่งเสริมสุขภาพเพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะบุคคลได้มากขึ้น

ยุพิน ทรัพย์แก้ว (2559) ได้ศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุด้วยหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุของศูนย์ความเป็นเลิศด้านการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี นครศรีธรรมราชการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุด้วยหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุ ของศูนย์ความเป็นเลิศด้านการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี นครศรีธรรมราช ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการภายใต้ 4 ขั้นตอน ได้แก่ การวางแผน (Plan) โดยการแต่งตั้งคณะกรรมการ จัดทำหลักสูตร และจัดตั้งโรงเรียน การปฏิบัติการ (Action) การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยดำเนินกิจกรรมตามหลักสูตร และเก็บรวบรวมข้อมูล สังเกตการณ์ ผลจากการใช้หลักสูตรและสะท้อนกลับ (Reflection) ผู้วิจัยประเมินผลการดำเนินการตามหลักสูตร กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษาเป็นผู้สูงอายุ 2 กลุ่ม จำนวน 30 คน ที่ผ่านหลักสูตรของโรงเรียนผู้สูงอายุ ตามโปรแกรมการศึกษาทั้ง 5 หน่วยการเรียนรู้เป็นเวลา 6 เดือนเมื่อสำเร็จ ผู้วิจัยวัดคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุโดยใช้แบบวัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลก (WHOQOL-BREF-THAI-1997) ฉบับแปลภาษาไทย และเค้าโครงข้อคำถามในการสนทนากลุ่ม เก็บข้อมูลโดยการสังเกต การสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ความถี่ ร้อยละ และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) จากการสนทนากลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า

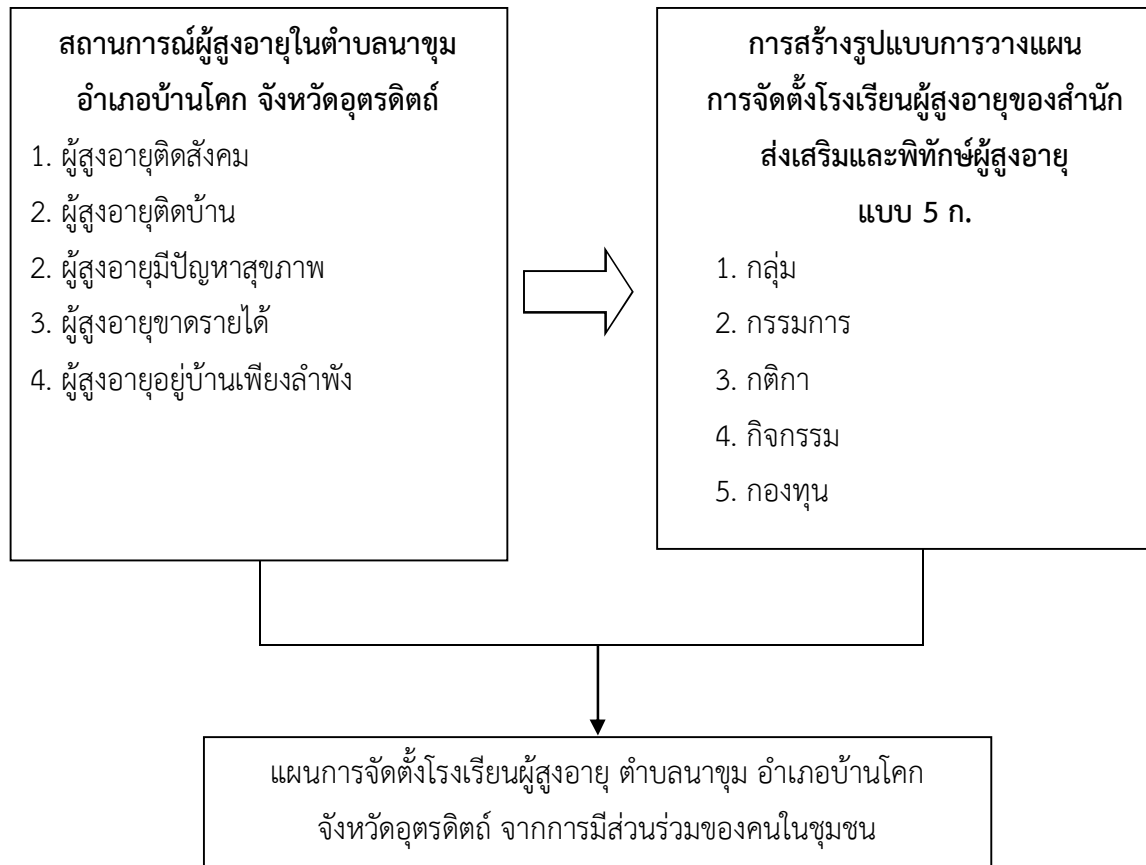
1. คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ที่ผ่านหลักสูตรของโรงเรียนผู้สูงอายุพบว่าร้อยละ 93.33 มีคุณภาพชีวิตที่ดี

2. คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ผ่านหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุ ทั้ง 4 ด้านพบว่า 1) ด้านร่างกาย ผู้สูงอายุมีความรู้ด้านการดูแลสุขภาพและสามารถดูแลตนเองได้ ไม่เป็นภาระของลูกหลาน มีสุขภาพกายที่ดี สมบูรณ์ แข็งแรง การเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังต่าง ๆ อากาศดีขึ้น 2) ด้านจิตใจ ผู้สูงอายุมีความภาคภูมิใจมั่นใจ ความจำและสมาธิดีขึ้น 3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ได้เพื่อน รอยยิ้ม ความสบายใจและความสุขที่ได้ร่วมกิจกรรมจิตอาสาดูแลผู้สูงอายุ และ 4) ด้านสิ่งแวดล้อมได้รับข่าวสาร ที่เป็นประโยชน์ ร่วมกิจกรรมนันทนาการและศึกษาดูงานนอกสถานที่ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ผู้วิจัยจึงเสนอแนะให้สมาคมสมา

ผู้สูงอายุในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชมราชชนนี จังหวัดนครศรีธรรมราช นำหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุทุกอำเภอในจังหวัดนครศรีธรรมราช

ฤทธิชัย แกมภาคและสุภัสชา พันเลิศพาณิชย์ (2559) ได้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์ รูปแบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุพัฒนาพฤติกรรมสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุของโรงเรียนและเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมในการสร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝาย ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงรายใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยแจกแบบสอบถามและการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วน โดยใช้กลุ่มตัวอย่าง 60 รูป/คน ผลการวิจัย สรุปผลได้ว่า ในการค้นหาสภาพปัญหาความต้องการและการรับรู้เกี่ยวกับปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุพบว่าผู้สูงอายุจัดลำดับความสำคัญของสภาพปัญหาดังนี้ ปัญหาด้านสุขภาพของสูงอายุ มีดังนี้ มีโรคประจำตัวสุขภาพไม่แข็งแรง ปัญหาด้านจิตใจของสูงอายุ มีดังนี้เหงาและเครียด ปัญหาด้านการประกอบอาชีพของสูงอายุ มีดังนี้ ผู้สูงอายุต้องการมีสุขภาพที่ดีสุขภาพแข็งแรงไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมีสถานที่ออกกำลังกายและทำกิจกรรมร่วมกัน ผู้สูงอายุต้องการความเอาใจใส่จากครอบครัวและคนใกล้ชิดรวมถึงหน่วยงานที่ดูแลเรื่องของสุขภาพ ผู้สูงอายุต้องการมีรายได้เสริมมีอาชีพและมีตลาดรองรับผลผลิตปัญหาสุขภาพของสูงอายุ มีดังนี้ ผู้สูงอายุรับรู้ว่าการออกกำลังกายจะช่วยให้ร่างกายแข็งแรง การตรวจสุขภาพประจำปีจะช่วยให้ทราบถึงปัญหาสุขภาพและแนวทางป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ ผู้สูงอายุรับรู้ว่าการได้รับการดูแลเอาใจใส่จากครอบครัวผู้ใกล้ชิดการมีกิจกรรมร่วมกันกับชุมชนช่วยให้สุขภาพจิตดีขึ้น ผู้สูงอายุรับรู้ว่าการมีรายได้เสริมจากอาชีพที่สุจริตอาชีพที่ผู้สูงอายุสามารถทำได้ช่วยให้คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุดีขึ้น ได้โครงการสร้างเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุทั้งหมด 6 กิจกรรมคือกิจกรรมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ กิจกรรมธรรมบำบัดกิจกรรมช่วงพลุกิจกรรมออกกำลังกายกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและกิจการอาชีพเสริมสำหรับผู้สูงอายุเสริมรายได้ผู้สูงอายุบ้านหัวฝายและได้จัดทำโครงการส่งเสริมและยกระดับศักยภาพการศึกษาของผู้สูงวัยด้วยภูมิปัญญาไทยพื้นบ้าน แห่งล้านนา ของโรงเรียนผู้สูงอายุวัดหัวฝายมี 2 กิจกรรมคือ กิจกรรมการออกกำลังกายและกีฬาผู้สูงอายุกิจกรรมการประกอบอาชีพเสริมรายได้ซึ่งการดำเนินงานในกิจกรรมตามโครงการพบว่าได้รับความร่วมมือจากกลุ่มเป้าหมายสามารถดำเนินงานได้บรรลุเป้าหมายทุกกิจกรรม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัย เรื่อง มีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Actor Research) โดยศึกษาในพื้นที่ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์ สามารถออกแบบวิธีการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 155 คน ได้แก่

1. เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม จำนวน 10 คน
2. ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน
3. อาสาสมัครสาธารณสุข จำนวน 10 คน
4. ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์ จำนวน 120 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้ ได้แก่ ตัวผู้วิจัย เนื่องจากเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นที่ใช้คนสัมผัสโดยตรง เนื่องจากเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นการใช้คนสัมผัสกับกลุ่มตัวอย่างโดยตรง นักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน หรือเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัยตั้งแต่แรกเริ่ม และค่อย ๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปจนถึงสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างพลังที่พอเพียงกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ

2. บันทึกภาคสนามของผู้วิจัย โดยการบันทึกนี้ผู้วิจัยร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participative Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น และจดบันทึกสิ่งที่ได้จากการสังเกตปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในปรากฏการณ์นั้นด้วย โดยผู้วิจัยลงไปร่วมทำกิจกรรมต่างๆ กับผู้สูงอายุ เช่น การสวดมนต์ การทำกิจกรรมทวนความจำ การเต้น Chicken Dance เพื่อออกกำลังกาย แล้วสังเกตการณ์ไปด้วยพร้อมกัน

3. แบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดโครงสร้างและคำถามจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2 ที่จะใช้ในการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้าก่อนการไปเก็บข้อมูล และไปสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลตามโครงสร้างคำถามที่ได้กำหนดไว้ ด้วยวิธีการสนทนากลุ่มย่อย

การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

ในการวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสามเส้า(triangulation) 2 วิธี ได้แก่

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบ คือ

1.1 การตรวจสอบแหล่งของข้อมูล แหล่งที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่

- แหล่งเวลา หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือไม่
- แหล่งสถานที่ หมายถึง ถ้าข้อมูลต่างสถานที่กันจะเหมือนกันหรือไม่
- แหล่งบุคคล หมายถึง ถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไป ข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่

2. การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (investigator triangulation) คือ ตรวจสอบว่า ผู้วิจัยแต่ละคนจะได้ข้อมูลแตกต่างกันอย่างไร โดยเปลี่ยนตัวผู้สังเกต แทนที่จะใช้ผู้วิจัยคนเดียวกันสังเกตโดยตลอด

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะเตรียมการ (Pre-Research Phase) และระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญดังนี้

1. ระยะเตรียมการ (Pre-Research Phase) มีกิจกรรมดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

- 1.1 รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี
- 1.2 ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม ผู้สูงอายุ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อเชิญชวนเข้าร่วมในโครงการวิจัย และชี้แจงวัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงาน ให้ผู้สูงอายุยินดีเข้าร่วมโครงการ
- 1.3 สร้างสัมพันธภาพกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อสร้างความคุ้นเคย และสร้างการร่วมมือในการดำเนินงานวิจัยที่จะมีขึ้น โดยการเข้าไปพบปะ พูดคุย และปรึกษาหารืออย่างไม่เป็นทางการ
- 1.4 ประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมและกลุ่มตัวอย่าง เพื่อเชิญชวนเข้าร่วมในโครงการวิจัย ชี้แจงวัตถุประสงค์ และทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุข ผู้นำชุมชน 7 หมู่บ้าน และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี
- 1.5 จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ที่จำเป็นต้องใช้ในการวิจัยให้เพียงพอ

2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้

การวิจัยครั้งนี้ได้ประยุกต์ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี โดยประยุกต์ใช้กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน (ชนิษฐานันท์บุตร, 2551) มี 4 กระบวนการ ตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ได้แก่

ขั้นที่ 1 ร่วมกันวางแผน (Planning) จัดประชุมเชิงปฏิบัติการโดยกระบวนการ ดังนี้

1. กระบวนการหาและใช้ความถนัดของผู้สูงอายุในการสร้างการมีส่วนร่วมในวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ วิเคราะห์ความเป็นไปได้ที่จะจัดโครงการ โดยศึกษาบริบทของพื้นที่ในเขตความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม ศึกษาข้อมูลประชากรผู้สูงอายุ ศึกษาแผนงานองค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม ศึกษาค้นหาความต้องการของผู้สูงอายุ จากข้อมูลรายงานขององค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม

2. กระบวนการศึกษาความต้องการของชุมชนในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ กิจกรรมที่ใช้ในโรงเรียน กำหนดเป้าหมาย วางแผนดำเนินงานร่วมกัน สรรหาคณะกรรมการโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม กลุ่มละ 60 นาที

3. กระบวนการหาข้อมูลโรงเรียนผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จในประเทศไทย เพื่อวางแผนกิจกรรมการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ โดยคำนึงสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมและบริบทของพื้นที่

ขั้นที่ 2 ร่วมกันปฏิบัติ (Acting) นำแผนจากขั้นตอนที่ 1 ไปสู่การปฏิบัติการประชุมกลุ่มย่อยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ เพื่อกำหนดที่ใช้ในโรงเรียน กำหนดเป้าหมาย วางแผน ดำเนินงานร่วมกัน และสรรหาคณะกรรมการโรงเรียนผู้สูงอายุ

ขั้นที่ 3 ร่วมกันสังเกตผล (Observing) ติดตามและประเมินผลการวางแผน สนับสนุนการดำเนินงานโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ตามแผนที่ได้กำหนดร่วมกันในขั้นตอนที่ 2

ขั้นที่ 4 ร่วมกันสะท้อนผล (Reflecting) ตามกระบวนการมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ การจัดประชุมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหา อุปสรรคในการดำเนินงานตามวางแผนเพื่อการดำเนินงาน สอดคล้องกับนโยบายท้องถิ่นและตรงตามความต้องการที่เกิดจากคนในชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามหลักการวิจัยภาคสนาม ตามขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียมการก่อนเก็บข้อมูล มีขั้นตอนดังนี้

1.1. ทำหนังสือประสานงานถึงองค์การบริหารส่วนตำบลนาขุม พื้นที่การศึกษาวิจัย เพื่อขอความอนุเคราะห์ให้ความร่วมมือ และอนุญาตให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้าร่วมกิจกรรมตลอดโครงการวิจัย

1.2 สร้างสัมพันธภาพกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคย และสร้างการร่วมมือในการดำเนินงานวิจัย โดยการแนะนำตัวเอง ชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยให้ทราบ และอธิบายให้เข้าใจ เปิดโอกาสให้

ซักถาม และให้เวลาสำหรับการตัดสินใจ เพื่อให้การตัดสินใจเข้าร่วมโครงการเป็นไปด้วยความเข้าใจ เต็มใจ และสมัครใจ และเข้าพบช่วงเวลาที่เหมาะสมแบบไม่เป็นทางการ ในระยะก่อนดำเนินการ

2. ขั้นตอนการดำเนินการเก็บข้อมูล

2.1 แหล่งข้อมูลเอกสาร ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ และข้อมูลผู้สูงอายุในพื้นที่

2.2 แหล่งข้อมูลจากบุคคล เป็นการสนทนากลุ่ม โดยจัดเตรียมรายชื่อกลุ่มเป้าหมายที่จะเก็บข้อมูลไว้ให้พร้อม ก่อนเก็บข้อมูลทำการติดต่อนัดหมายล่วงหน้า

การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ แหล่งข้อมูลที่สำคัญ คือ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุข ผู้นำชุมชน 7 หมู่บ้าน และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ซึ่งมีวิธีเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

1) การสนทนากลุ่ม (Group Discussion) ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุข ผู้นำชุมชน 7 หมู่บ้าน และผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก โดย ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสนทนา โดยแนะนำตัวเองและบอกวัตถุประสงค์การสนทนา ผู้วิจัยขออนุญาตจัดบันทึกประเด็นไว้ สร้างความสัมพันธ์ที่ดีก่อนเข้าสู่ประเด็นการสนทนาที่เตรียมไว้ ระหว่างการสนทนาจะพยายามกระตุ้นให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสพูดคุย แสดงความคิดเห็นโดยอิสระ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการสนทนากลุ่มแล้ว รีบบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผู้ถูกสัมภาษณ์ และสถานการณ์ในการประชุมกลุ่ม โดยใช้ห้องประชุมขององค์การบริหารส่วนตำบลนาชุม โดยทำการแบ่งกลุ่มออกเป็น 6 กลุ่ม กลุ่มละ 20 คน ใช้เวลาในการสนทนากลุ่มย่อยกลุ่มละ 60 นาที เพื่อค้นหาความต้องการในการวางแผนหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุ วัยชราพร บันทึกเสียง และใช้ร่วมกับวิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกับผู้สูงอายุ

2) การสังเกต (Observation) การศึกษาครั้งนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลโดยวิธีการสังเกตด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบยืนยันความถูกต้องกับข้อมูลที่เก็บด้วยวิธีสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยได้สังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในขณะที่ทำกิจกรรมตามขั้นตอนต่างๆของกระบวนการวิจัย เช่น วิธีบันทึกข้อมูลคือการจดบันทึก บันทึกเทป และบันทึกภาพ โดยได้รับการยินยอมจากผู้ให้ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม และการสังเกตพฤติกรรม ข้อมูลที่ได้ในแต่ละวันหลังจากตรวจสอบความถูกต้องครบถ้วนของข้อมูลแล้ว จะนำมาแยกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นปัญหา จากนั้นทำการตีความหมายของข้อมูลที่ได้ ตามการรับรู้ของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งทั้งหมดเป็นการวิเคราะห์จากเนื้อหาของข้อมูล (Content Analysis) ที่ได้จากผู้ให้ข้อมูล เพื่อสรุปเชื่อมโยงความสัมพันธ์และเหตุผลในประเด็นปัญหาที่ศึกษา นำไปสู่การเขียนแผนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ตำบลนาชุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์

โดยผู้วิจัยใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามแนวคิดของ Mile & Huberman (1994 อ้างอิงใน ชาย โพธิสิตา, 2552) กล่าวไว้ว่าในกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลไม่ว่าจะเป็นเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณ ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก ๆ อยู่ 3 ประการ ได้แก่

1. การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) เป็นกระบวนการจัดการด้วยกรรมวิธีต่างๆ เพื่อให้ข้อมูลเป็นระเบียบทั้งทางกายภาพและในทางเนื้อหา พร้อมทั้งจะแสดง และนำเสนออย่างเป็นระบบได้

2. การแสดงข้อมูล (Data Display) คือ กระบวนการนำเสนอข้อมูล ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของการพรรณนา อันเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงข้อมูลที่จัดระเบียบแล้วเข้าด้วยกัน ตามกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เพื่อมองเรื่องราวของสิ่งที่ศึกษาตามความหมายที่ข้อมูลซึ่งได้ถูกจัดระเบียบไว้ดีแล้ว “พูด” ออกมา

3. การหาข้อสรุป การตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องตรงประเด็นของผลการวิจัย (Conclusion Interpretation and Verification) เป็นกระบวนการหาข้อสรุป และการตีความหมายของผลหรือข้อค้นพบที่ได้จากการแสดงข้อมูล รวมถึงการตรวจสอบว่า ข้อสรุปความหมายที่ได้นั้นมีความถูกต้องตรงประเด็น และน่าเชื่อถือเพียงใด ข้อสรุปและสิ่งที่ตีความออกมานั้นอาจอยู่ในรูปของคำอธิบาย กรอบแนวคิด หรือทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องที่ทำกรวิเคราะห์นั้นในองค์ประกอบทั้งสามอย่างนี้การจัดระเบียบข้อมูล เกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของการวิจัย คือ ก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล ระหว่าง และหลังการเก็บข้อมูลเสร็จแล้ว ส่วนองค์ประกอบอีก 2 อย่าง เป็นสิ่งที่นักวิจัยควรเริ่มทำตั้งแต่ขั้นตอนที่กำลังเก็บข้อมูลอยู่ และควรทำต่อเนื่องไปจนถึงขั้นตอนที่เก็บข้อมูลเสร็จแล้ว การวิเคราะห์ที่จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อนักวิจัยได้เขียนและปรับปรุงรายงานการวิจัยจนเป็นที่พอใจ

จริยธรรมในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยให้ความสำคัญและตระหนักถึงสิทธิส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมวิจัย ในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง และเพื่อป้องกันมิให้เกิดผลเชิงลบต่อกลุ่มตัวอย่างโดยมิได้เจตนา จึงกำหนดแนวทางการศึกษาด้านจริยธรรมในการวิจัยไว้ดังนี้

1. ผู้วิจัยติดต่อประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเพื่อเชิญกลุ่มตัวอย่าง กับชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยให้ทราบ และอธิบายให้เข้าใจ เปิดโอกาสให้ซักถาม และให้เวลาสำหรับการตัดสินใจ เพื่อให้การตัดสินใจเข้าร่วมโครงการเป็นไปด้วยความเข้าใจ เต็มใจและสมัครใจ

2. กระบวนการและขั้นตอนการวิจัย จะไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทางร่างกายและจิตใจต่อผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยผู้วิจัยจะไม่บังคับให้เข้าร่วมกิจกรรมหากไม่พร้อม หรือไม่สมัครใจ เมื่อแสดงความคิดเห็น ผู้วิจัยต้องรับฟังความคิดเห็นของทุกคน และวางตัวเป็นกลาง ไม่ตัดสินความคิดเห็นใครว่าถูกหรือผิด

3. ระหว่างการจัดประชุมวางแผนตามเน้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้พูด และแสดงออกอย่างเท่าเทียมกัน โดยเสรี ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีสิทธิที่จะไม่เปิดเผยข้อมูลส่วนตัวต่อที่ประชุมได้ ผู้วิจัยจะไม่รุกร้า และให้เกียรติ และคำนึงถึงสิทธิส่วนบุคคลของผู้เข้าร่วมประชุมทุกคน

4. ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย มีไหวพริบในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และสามารถจัดการกับความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม ไกล่เกลี่ยและหาข้อยุติให้ได้ แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างเหมาะสม
5. สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองในการประชุม เพื่อคลายความเครียด และเกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้เข้าประชุม
6. รับฟังความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมประชุมทุกคน วางตัวเป็นกลาง ไม่ตัดสินความคิดเห็นว่าใครถูกหรือผิด
7. หากจะต้องมีการถ่ายภาพ หรือจดบันทึก จะแจ้งให้ผู้เข้าร่วมประชุมทราบ และขออนุญาตก่อนทุกครั้ง
8. มีการใช้รหัสแทนชื่ออาสาสมัคร เพื่อปกปิดความลับของอาสาสมัคร
9. มีการทำลายข้อมูลหลังการวิจัยเสร็จสิ้นด้วยการลบไฟล์ภาพและไฟล์เสียง